

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Helene Jõe

EK(b)P KK VIII PLEENUM JA MÕJUD KUNSTNIKELE

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Olaf Mertelsmann

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1 EK(b)P KK VIII pleenum.....	7
1.1 Eellugu	7
1.2 Pleenumist stenogrammide põhjal	10
1.3 Pleenumi tagajärjed	13
1.4 Pleenumi sõnavõttudes käsitletud kunstnike teemad	14
1.5 Pleenumi eel ja järel ajakirjanduses ilmunud artiklid	16
2 Institutsioonide töö.....	19
2.1 Kunstiinstituutsioonid Eestis.....	19
2.2 Kunstnike Liidu töö.....	21
2.3 Kunstnike Liidu puhastused	24
2.4 Muutused kunstikoolides.....	28
3 Muutused kunstnike elus.....	31
3.1 Sotsialistliku realismi teke	31
3.2 Sotsialistliku realismi iseloomulikud jooned	33
3.3 Sotsialistliku realismi rakendumine Eestis.....	35
3.4 Adamson-Eric.....	37
3.5 Ado Vabbe.....	38
3.6 Anton Starkopf	39
Kokkuvõte.....	41
Allikad ja kirjandus.....	44
Summary.....	48
LISA 1.....	50
LISA 2.....	51

Sissejuhatus

Uurimistöö eesmärk on välja selgitada kuidas mõjus 21.-26. märtsini 1950 toimunud Eestimaa Kommunistliku Partei VIII pleenum kunstnikele ja kunstieluga seotud institutsioonidele. Teemaks sai see valitud väite tõttu, et EK(b)P KK VIII pleenum andis suuna haritlaste represseerimisele¹ ja seda on peetud stalinismiaja üheks kõrgpunktiks, tänu millele toimusid pöördelised sündmused. Töös otsin vastuseid küsimustele: kui palju käsitleti EK(b)P KK VIII pleenumil kunstnikke, mis toimus institutsioonide töös pleenumi eel ja järel, milline kunstžanr oli kunstnikele kohustuslik ning kuidas tulid kunstnikud sellega toime? Kuna pleenumi puhul oli tegu koosolekuga, mille üheks põhiteemaks ei olnud kunst ja kunstnikud, vaid partei- ja kultuurielu laiemalt, siis oletan, et pleenumi mõjud võisid kunstnikele olla kaudsed. Kaudsed selles mõttes, et konkreetseid kunstnikke puudutavaid otsuseid pleenumil vastu ei võetud, aga pleenum andis kunstielule tõukejõudu juurde, et muudatusi ellu viia. Muudatuste all pean silmas muutusi ja arenguid institutsioonides ning kunstnike endi elus ja loomingu. Institutsioonidest uurin lähemalt Eesti Nõukogude Kunstnike Liitu, sest just selle loomeliiduga oli kunstnikel kõige suurem kokkupuude – liikmeks olemine oli kohustuslik juhul, kui taheti kunstiga ka ametlikult raha teenida. Loomingu all peaks uurima selle aja kohustuslikku loomemeetodit – sotsialistlikku realismi ning selle kasutust Eestis.

Töö struktuur on jaotatud kolmeks suuremaks peatükiks. Esimene peatükk on EK(b)P KK VIII pleenumist – selle eellugu, pleenumi käik ja tagajärjed. Selline lahendus tundus loogiline, sest nii saab ülevaate toimunust. Kuna minu töö on seotud kunstnikega, siis ühes alapeatükis on juttu pleenumi sõnavõttudes käsitletud kunstnike teemadest. Pleenumi juures tundus ka oluline pleenumi eel ja järel ajakirjanduses kajastatud kultuuriteemalised artiklid, sest kirjutistes tekitatud problemaatika on seotud pleenumiga – artiklites räägitakse inimestest, kes olid ka istungil jutuaineks. Teises peatükis käsitlen institutsioonide tööd ja nendes toimunud muutusi. Põhirõhk on Kunstnike Liidul, veidi vähem on juttu Kunstide Valitsusest ja kõrgemat haridust andvatest kunstikoolidest (Tartu Riiklik Tarbekunstiinstituut ja Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut). Institutsioonide poole pealt on tööst välja jäänud

---

¹ Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). // Eesti kunsti ajalugu. 6, I osa, 1940-1991. / J. Hain, L. Hansar, S. Helme, M. Kalm, J. Kangilaski, J. Kivimäe, K. Kodres, K. Lobjakas, M. Mihkelson, I. Teder. [Tallinn]: Eesti Kunstiakadeemia: Kultuurileht. Lk 168.

kunstimuuseumid. Kuna teine peatükk puudutas kunstnikke eelkõige ametliku ja tööga seotud poole pealt, siis kolmandas peatükis käsitleti muutusi kunstnike elus. Kõigepealt loomingulise poole pealt – mis oli sotsialistlik realism ja kuidas see rakendus Eestis. Seejärel tulevad käsitluse muutused konkreetsete kunstnike eludes – Adamson-Eric, Ado Vabbe ja Anton Starkopf. Kunstnike valiku aluseks on võetud pleenumi kõnedes mainitud kunstnikud. Kunstnike näitel saab teada, millised olid muutused tööalaselt (millal kustutati Kunstnike Liidu nimekirjast, millal tagandati töökohtadelt) ja eraeluliselt (kas tegeles loominguga aktiivselt edasi; mida oli sunnitud tegema siis, kui kustutati Kunstnike Liidu nimekirjast ning millal ennistati kunstnikele äravõetud hüved).

EK(b)P KK VIII pleenumit on käsitletud päris põhjalikult ja materjali leidmisega pleenumi puhul raskusi ei tekkinud. Vajalikuks osutusid Olaf Kuuli, Olev Liiviku, Jelena Zubkova ja Tõnu Tannbergi kirjutised. Asendamatu materjali pakkusid ka aastatel 1998-1999 Akadeemias ilmunud EK(b)P KK VIII pleenumi stenogrammid publitseeritud allikate näol. Kaasaegsetest tekstidest kasutasin veel 1949. ja 1950. aasta Loomingut, Rahva Häält ja Eesti Bolševikku. Ise ma ei leidnud käsitlust, mis seostaks otseselt EK(b)P KK VIII pleenumit ja selle mõjusid kunstnikele. On küll kirjutatud üldiselt stalinismi mõjudest kunstile ja laiemalt kultuurielule, sealhulgas Toomas Karjahärma ja Helle-Mai Lutsu „Kultuurigenotsiid Eestis“. Hea ülevaate VIII pleenumi historiograafiast on andnud Olev Liivik oma artiklis „Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile“. Liivik jagab uurimused kaheks: 1980. aastate keskpaigas kirjutatu ja alates 1990. aastate keskpaigast ilmunu, mis oli rohkem akadeemilise sisuga.² 1995. aastal ilmus Lembit Raidilt uurimus, kus ta uuris teaduses toimunud sovetiseerimist, sealjuures kirjeldas mitut VIII pleenumi sõnavõttu. 1990. aastatel puudutas pleenumi teemat ka Voldemar Pinn, kes kirjutas brošüüri Nikolai Karotammest. Liivik toob olulisena välja Olaf Kuuli, kellelt on ilmunud historiograafiline ülevaade pleenumist.³ Peale 1990. aastaid hakkas uurimusi VIII pleenumist rohkem ilmuma. Olulisena tuuakse välja Jelena Zubkova, kes on toetunud teema uurimises paljuski Vene arhiivimaterjalidele.⁴ Eesti uurijatest on teemat korralikult uurinud Tõnu Tannberg. Kunstiajaloo poole pealt oli kõige rohkem abi Jaak Kangilaski artiklitest ja raamatutest, mis puudutasid üldiselt selle ajastu kunstielu, kui

---

² Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu „juunikommunistide“ ja „korpusmeeste“ üle? // Tuna, nr. 1. Lk 58.

³ Samas., lk 59.

⁴ Samas., lk 60.

ka konkreetselt sotsialistlikku realismi. Teemat, mida käsitlen oma töös, on kunstialastes artiklites ja raamatutes mainitud nii, et staliniseerimise tipuks loetakse EK(b)P KK VIII pleenumit, aga sellele otseselt ei keskenduta. Kasulikud olid kindlasti üldkäsitlused, nagu „Lühike eesti kunsti ajalugu“ ja „Eesti kunsti ajalugu 6“. Institutsioonilise poole pealt on hea ülevaate andnud oma töödes Raili Nugin. Töösse valitud kunstnike kohta sain infot biograafiatest ja näituse kataloogidest. Sotsialistlikust realismist on käsitlusi ilmunud palju, oma valikus lähtusin sellest, mis oli saadaval Tartu Ülikooli Raamatukogus.

Kuna mu töö on Eesti-põhine, siis on ka enamik kirjandusest eestikeelne. Välja arvatud teosed, mis tutvustavad sotsialistlikku realismi kui loomemeetodit. Venekeelset materjali leidsin arhiivimaterjalides. Ajalooarhiivis Tartus ja Riigiarhiivis Tallinnas tutvusin materjalidega, mis seostuvad töö teise ja kolmanda peatükiga – „Institutsioonide töö“ ja „Muutused kunstnike elus“. Suurematest fondidest kasutasin Rahvusarhiivi Ajalooarhiivis Eesti Kunstnike Liidu Tartu osakonna fondi ja Rahvusarhiivi Riigiarhiivis ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kunstide Valitsuse ja ENSV Kunstnike Liidu fonde. Läbivaadatud arhiivallikate seas on Kunstide Valitsuse poolt kunstnikega sõlmituid lepinguid, Kunstide Valitsuse ja Kunstnike Liidu vahelist kirjavahetust, erinevate koosolekute protokolle, loomingu- ja plaane, aruandeid, määruseid ja korraldusi ning erinevate kunstnike toimikuid. Arhiivis leiduv materjal osutus mahukaks, mistõttu oli orienteerumine selles päris keeruline. Mahukusest annavad aimu AISi (Arhiivi Infosüsteem) sisestatud säilike numbrid – Kunstnike Liidule näitab 1822 säilikut ja Kunstide Valitsusele 922 säilikut. Kunstide Valitsuse kõrge arv on kindlasti seletatav sellega, et asutusele allusid ka teised kultuurivaldkonnad. Kunstnike Liidu säilike arv AISis ületab aga kõikide loomingu- ja plaanide säilike arvu. Abiks orienteerumisel oli Rahvusarhiivi lehelt leitav fondide struktuur, mis struktureeris põhikirjad, käsikirjad, korraldused, lepingud jne eraldi allkategoriate alla. Probleem võis olla just õigete aastate dokumentide leidmises, mõnedel puhkudel näiteks puudusid 1950. aasta materjalid. Teises peatükis lähtunud institutsioonilist tööd arvesse võttes, kasutasin järgnevaid arhiivallikaid: erinevad sõlmitud lepingud, Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu põhikiri, koosolekute protokollid, käskkirjad, plaanid läbiviidavatest loengutest ja üritustest ning Kunstnike Liidu liikmete nimekirjad läbi mitme aasta. Kolmandas peatükis, mis käsitleb sotsialistlikku realismi ja muutusi kunstnike elus, kasutasin lisaks NSV Liidu

Kunstnike Liidu põhikirjale ja ametlike põhiteemade loetelule ka kolme kunstniku (Adamson-Ericu, Ado Vabbe ja Anton Starkopfi) Kunstnike Liidu toimikuid.

1 EK(b)P KK VIII pleenum

1.1 Eellugu

Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum leidis aset 21. – 26. märtsini 1950. aastal, aga alustuseks peaks uurima, mis olid pleenumi toimumise põhjused ja mis sündmused eelnesid nimetatud märtsipleenumile. Pleenumi peamiste põhjustena on nähtud näidispuhastust Moskva poolt, millele lisandus vastuolude teravnemine kohaliku võimuvõitluse näol, rahulolematuse Nikolai Karotamme ja tema juhtkonnaga ning Moskvasse saadetud kaebekirjad.⁵ Kremli juhtkond olevat olnud huvitatud näidispuhastusest, et näidata, kes juhib riiki tegelikult⁶ ning allutada piirkond täielikult oma kontrolli alla. Pleenumil arutatud süüdistused, kus põhisüüdistuseks oli kodanlik natsionalism, oleks võinud sobida ka teistele liiduvabariikidele, näiteks Lätile või Leedule.⁷ Pole teada, miks valiti toimumise kohaks just Eesti.⁸ Pleenumil osalenud on hiljem meenutanud, et nende arvates otsest vajadust pleenumi toimumiseks sellisel kujul ei olnud. Hendrik Alliku meelest, kes oli pleenumi toimumise ajal ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, oli majanduselu korras, viisaastaku ülesanded täidetud ning pleenumil polnuks vaja olnud sellist karmi hinnangut ja võrreldes teiste liidumaadega ei olnud olukord halvem.⁹ Ka Dmitri Kuzmini arvates, kes oli VIII pleenumi toimumise ajal EK(b)P KK sekretär, arenes majandus- ja kultuurielu jõudsalt, et vajadust nii karmideks meetmeteks ei olnud.¹⁰ Siinkohal nende arvamusel päris õiged ei olnud, sest Eesti NSV majandus ei olnud heas seisus, 1940. aasta tase saavutati alles aastatel 1958 ja 1959. Eduard Pälli arvates, kes oli pleenumi toimumise ajal EK(b)P KK büroo liige ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, ei olnud pleenumit sellisel kujul vaja, sest kodanliku natsionalismi vastane võitlus toimus ka enne pleenumit.¹¹

Olaf Kuuli on leidnud, et Nikolai Karotamme ja temaga seotud juhtkonna rahulolematuse põhjustajaks oli partei juhtkonna isemõtlemine, mis avaldus

---

⁵ Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Lk 55.

⁶ Tannberg, T. (2010). Kuidas Moskvas valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumit. ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös“ // Tuna, nr. 1. Lk 122.

⁷ Tannberg, T. (2005). Võitlus kodanliku natsionalismiga. // Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa. Lk 279.

⁸ Tannberg, T. (2001). 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. „Eesti süüasi“ (1949-1952) Moskvast vaadatuna // Tuna, nr. 3. Lk 122.

⁹ Lõbu, E. (1988). VIII pleenum: meenutusi, arvamusid, hinnanguid. // Eesti Kommunist, nr. 1. Lk 43.

¹⁰ Samas., lk 45.

¹¹ Samas., lk 46.

kõrvalekaldes stalinistlikust kursist põllumajanduse kollektiviseerimisel ja taotlustes säilitada eesti rahvuslikku kultuuri.¹² Kohaliku võimuvõitluse all nähakse mitut umbusaldavat gruppi, mille juures oli märtsipleenum nendevahelise sõja üks kulminatsioon.¹³ Jelena Zubkova jagab inimesed gruppideks järgnevalt: vanad poliitvangid; „uued“ eestlased ehk juunikommunistid, kes tulid siia pärast 21. juuni 1940. aasta sündmusi; rahvusliku intelligentsi esindajad.¹⁴ Võimuvõitlus ÜK(b)P's kõige kõrgemal toimus Andrei Ždanovi ja Georgi Malenkovi vahel. Peale Ždanovi surma, 1948. aastal, alustasid Malenkovi pooldajad võitlust. Pleenum oligi korraldatud Malenkovi pooldajate poolt.¹⁵ Zubkova aga rõhutab, et „Eesti süüasi“ ja „Leningradi süüasi“, kus vahetati suures osas mõlemal pool välja juhtkonnad, arenesid paralleelselt.¹⁶

Tõnu Tannberg on kirjutanud, et Moskva poliitikat Nõukogude Liidu äärealade sovetiseerimisel ei saa vaadelda lahus Nõukogude Liidu sisemistest arengutest, ümberkorraldustest Ida-Euroopas ja tollasest rahvusvahelisest olukorrast.¹⁷ Ka Jelena Zubkova on sidunud sündmusi Moskva Ida-Euroopa poliitikaga, külma sõja kujunemisega ning „Eesti ja Leningradi süüasjaga“, nimetades neid „ühe ahela lülideks“.¹⁸ Zubkova jagab sovetiseerimise kaheks etapiks: 1) 1944. aasta sügis – 1947. aasta keskpaik ning 2) 1947. aasta sügis – 1953. aasta märts. Esimesel etapil hoiduti karmidest meetmetest ja tunnistati rahvuslikke iseärasid.¹⁹ Liiduvabariikide ühtlustamist ei toimunud, sest liitlassuhteid püüti säilitada.²⁰ 1947. aasta keskpaigas näeb Zubkova murdepunkti, mil Moskva poliitika muutus.²¹ – Baltimaade sovetiseerimise taktika hakkas muutuma, tähtsaks said unifitseerimine ja jõumeetodid. Sovetiseerimise juures olid iseloomulikud massikollektiviseerimine, repressioonide tugevnemine ja puhastused eliidis²², kuhu juurde kuulus ka märtsipleenum.

---

¹² Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Pärnu: Trükk. Lk 97.

¹³ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 10 (127). Lk 2256.

¹⁴ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak. Lk 220.

¹⁵ Olesk, S. (2002). ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. // Looming, nr. 10. Lk 1553.

¹⁶ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 99.

¹⁷ Tannberg, T. (2007). Nõukogude Eesti 1940-1953: uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. // Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, 15 (22). Lk 7.

¹⁸ Tannberg, T. (2001). 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. „Eesti süüasi“ (1949-1952) Moskvast vaadatuna. Lk 121.

¹⁹ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 98.

²⁰ Tannberg, T. (2007). Nõukogude Eesti 1940-1953: uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. Lk 7.

²¹ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 97.

²² Zubkova, J. (2007). Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944-1952. // Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, 15 (22). Lk 200.

Kui pleenumini viinud protsessid said üldjuhul alguse Eestist²³, siis pleenumiks ettevalmistumine algas 1949. aastal Moskvast kaebuste ajal²⁴, mis aina sagesid. Tähtsat osa pleenumiks ettevalmistumisel mängisid kontrollkomisjonid ja Eesti küsimuste arutamine ÜK(b)P KK sekretariaadis. Aastatel 1949-1952 arutati Eestiga seonduvaid küsimusi nii ÜK(b)P Sekretariaadi, Orgbüroo kui ka Poliitbüroo istungitel vähemalt 15 korda.²⁵

1949. aasta detsembris saabus Eestisse ÜK(b)P KK poolt saadetud inspektorühm ja 1950. aasta alguses toimus EK(b)P KK töö silma peal hoidmine töötajate ja dokumentide kontrollimise näol, mida viis läbi ÜK(b)P brigaad, kuhu kuulusid Ivan Jagodkin ja Vassili Kossov. Toimunud kontrolli põhjal võeti jaanuaris ÜK(b)P KK sekretariaadi poolt vastu otsus, et Karotamm käitub ebaparteilaslikult.²⁶ Seejärel uuris asja täiendavalt edasi veel Ponomarenko komisjon. 20. veebruaril 1950 toimus ÜK(b)P KK orgbüroo istung, kus tegid ettekanded Karotamm, Jagodkin ja Kossov. Istungi tulemusena võeti vastu otsus ÜK(b)P KK Orgbüroo poolt „Puudustest ja vigadest EK(b)P Keskkomitee töös“.

ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ koosneb kolmest põhipunktist, mis omakorda jaotub allpunktideks. Esimese punkti alguses tõdetakse, et üldiselt on tehtud sotsialistlikul ülesehitusel head tööd, aga samas on avastatud puudusi ja vigasid EK(b)P KK ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu töös. Esimeses punktis loetakse üles kaheksa viga: puudlik võitlus kodanliku natsionalismiga, ükskõiksuse ilmutamine kaadri komplekteerimisel, kriitika ja enesekriitika mahasurumine, õigluse puudumine ÜK(b)P liikmeks võtmisel, küllaldase tähelepanu puudumine partei- ja komsomoliorganisatsioonide tegevuses, tööstusettevõtetes töötajate kiusamine vaenulike elementide poolt, Eesti NSV Ministrite Nõukogu poolne eksimuste ignoreerimine mõne ministeeriumi töös ning mitterahuldav tegelemine kolhooside organisatsioonilis-majandusliku arendamisega. Teine punkt pühendatakse Karotammele: Karotamm kannab isiklikku vastutust võitluse puudumise eest kodanliku natsionalismiga; võtab oma kaitse alla natsionaliste ja kiusab kommuniste; ei pea lugu kollegiaalsusest KK büroo töös, tehes tihti otsuseid ainuisikuliselt. Kolmandas punktis tehakse ettepanek kontrollida EK(b)P KK väidet, et

---

²³ Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Lk 55.

²⁴ Tannberg, T. (2010). Kuidas Moskvast valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumit. Lk 120.

²⁵ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 222.

²⁶ Samas., lk 223.

EK(b)P KK ja kohalike organite poolt vallandati 1022 õpetajat.²⁷ Dokument „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ kiideti ÜK(b)P KK Poliitbüroos heaks 7. märtsil 1950. Järgnes EK(b)P KK VIII pleenum 21. – 26. märtsini Tallinnas.

1.2 Pleenumist stenogrammide põhjal

Pleenumeid leidis aset Eesti NSV's esindusfoorumitest ja kongressidest umbes kümme korda rohkem. Tavaliselt arutati pleenumitel 2-3 punkti üleliiduliste otsuste põhjal. Lisandusid veel organisatsioonilised pleenumid, kus tehtud otsused olid kaadrit puudutavad. EK(b)P KK VIII pleenumi puhul ei olnud aga tegu ka organisatsioonilise pleenumiga, sest seal arutati ka muid küsimusi peale organisatsiooniliste.²⁸ EK(b)P KK VIII pleenum algas 21. märtsil. Pleenumi avas Karotamm, kes kinnitas päevakorraks „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“. Võeti vastu ka 20-minutilise ajalimiit, aga võib kohe mainida, et paljud kõnelejad läksid antud ajalimiidist üle. Esimesel päeval pidasid kõne kaks isikut: Panteleimon Ponomarenko, kes oli ÜK(b)P KK sekretär ja Karotamm, kes oli veel pleenumi toimumise ajal EK(b)P KK I sekretär.²⁹ Siinkohal peaks silmas pidama Karotamme kõnet, sest tema oli pleenumil üks peasüüdistatav ja Karotamme kõnet kritiseerisid pea kõik edasised kõnelejad. Kuigi Karotamm kinnitas, et kõik otsuses „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ väljatoodud vead on õiged ja temal lasub suur süü, siis teised leidsid, et Karotamm ei olnud veenev. Kindlasti ei olnud asi vaid tema ebaveenvas kõnes, vaid ka selles, et temast taheti lahti saada.

22. märtsil oli järgmine istungi päev. Seekord oli kõnepidajaid kokku 18. Esinejate seas olid paljud erinevate maakonna- ja linnakomiteede ning komisjonide liikmed. Lisaks Johannes Käbin, keda peetakse ka peamiseks „Eesti süüasja“ organiseerijaks, sest jagas enne pleenumit käinud kontrollkomisjonide kompromiteerivat infot.³⁰ Järgnes 23. märtsi istungipäev, mis koosnes hommikusest ja õhtusest istungist. Hommikupoole kõnelejad 9 ja õhtul samuti 9, kokku 18, sealhulgas Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees Arnold Veimer ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Eduard Päll, keda mainiti negatiivses võtmes päris paljude

---

²⁷ Tannberg, T. (2010). Kuidas Moskvast valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumit. Lk 121-123.

²⁸ Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Lk 55.

²⁹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1998, nr 12 (117). Lk 2655-2686.

³⁰ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 223.

kõnelejate seas.³¹ Samal päeval esines ka August Jakobson, kes oli kirjanik ja VIII pleenumil kõnega esinenud inimestest ainuke loomeinimene.³² See väärib märkimist, sest pleenumi üks põhiteemasid oli kultuuriinimeste kodanlik natsionalism ning sellest valdkonnast esinejaid oli vaid üks. 24. märtsil oli kõnepidajaid kokku samuti 18, lisandus Karotamme vastus pleenumile ning õiendused ja parandused.³³ 26. märtsil pidas Ponomarenko lõppsõna. Komisjon koostas pleenumi otsuse projekti ning Käbin lõpetas pleenumi. Kokku oli kõnepidajaid 56.

Kõikide pleenumil osalenud kõnepidajate ühise joonena võib välja tuua selle, et ei kaheldud „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ otsuses. Kõik kõnelejad leidsid ka kedagi, keda süüdistada ning üldjuhul jõuti arvamusele, et peamiselt on kõiges süüdi Karotamm. Silma jääb see, et süüdistused on kas üldised või otsitud³⁴, mis kinnitab veelgi pleenumit, kui näidispuhastust. Paljudel kõnelejatel, kellel polnud kohalikest oludest aimugi, puudutasid oma sõnavõttudes kohalikke probleeme – Hendrik Allik on pakkunud, et ÜK(b)P KK esindajad Jagodkin ja Kossov otsisid ise esinejaid ja arvatavasti aitasid ka kõnesid kirja panna.³⁵

Ühe probleemina toodi välja erinevaid põllumajandusküsimusi: kolhooside aeglane moodustumine, kolhoosides olevad kulakud, kolhooside puudulik poliitiline ja majanduslik juhtimine, külvipinna plaanide puudumine. Puudutati ka kooli ja noorsoo teemat: leiti, et koolivõrgus on liiga palju koole, mida omakorda on kalliskas pidada; komsomoliorganisatsioonide tööd peab koolides tugevdama ja noorsugu vastavalt kasvatama. Partei vigadena toodi välja eksimused parteisse vastuvõtmisel ja juhtivate kohtade komplekteerimisel, lisaks oli probleemiks nomenklatuuri ümberpaigutamine ja uute töötajate mitteotsimine. Kõige enam puudutati ebapiisavat kodanliku natsionalismi vastast võitlust ja kodanlike natsionalistide soosimist, eriti just intelligentsi, erinevate loomeinimeste.

Nagu juba mainitud, oli Karotamm üks peasüüdistatav ja negatiivseid põhjuseid kõnelejad leidsid. Põhiliselt korrati otsuses „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ väljatoodud süüditusi. Teine mees, kes sattus suure kriitikatule alla, oli Veimer, kel oli enne Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees. Karotamme ja Veimeri süüdistamises kasutati ära nende eelnevatel aastatel tehtud samme, näiteks: 1944. aasta

---

³¹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 4 (121). Lk 863-894.

³² Olesk, S. (2002). ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. Lk 1556.

³³ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 10 (127). Lk 2221-2256.

³⁴ Tannberg, T. (2010). Kuidas Moskvast valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumit. Lk 121.

³⁵ Lõbu, E. (1988). VIII pleenum: meenutusi, arvamusi, hinnanguid. Lk 52.

palve anda nn. kodanliku Eesti ohvitseridele, kes astusid Punaarmeesse, nõukogude auastmed ja arvestada staaži mõlemas armees; 1948. aasta palve mitte saata kulakuid vabariigist välja³⁶, vaid panna kulakud tööle ettevõtetes, kus valitseb tööjõupuudus.³⁷ Karotamm nõudis ka Eestisse saadetud juhtivate töötajate eesti keele ja kultuuri tundmist.³⁸ Leiti, et Karotamm ja Veimer ei seisa klassivõitluse küsimustes õigetel marksistlikel-leninlikel positsioonidel.³⁹

Lisaks Karotammele ja Veimerile käisid päris palju kõnedest läbi kultuurivaldkondadega seotud Nigol Andresen (Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja kultuuri alal), Hans Kruus ja Johannes Semper. Ka nendele oli põhisüüdistus kodanliku natsionalismi toetamine. Leiti, et Andresen ja Kruus kindlustasid kodanlike natsionalistide positsioone kultuuri, teaduse ja kunsti vallas.⁴⁰ Kusjuures leiti, et Karotamm ise soosis nimetatuid isikuid. Andrensenit ja Kruusi ning neid ümbritsenud inimesi, keda pleenumil laimati, oldi tegelikult juba enne pleenumit vallandatud või ootas neid arreteerimine.⁴¹ Veel langesid kriitika alla kohalikud EK(b)P KK inimesed, nagu Allik, Sepre, Vaarandi, Kumm jt.⁴² Kritiseerijate hulgas oli nii Venemaa eestlasi (nt Aleksander Jaanus), venelasi (nt Hižnjakov) ja kohalikke kommuniste (nt Max Laosson, August Jakobson ja Endel Jaanimägi).⁴³

Karotamme vastus pleenumile 24. märtsil ei erinenud väga tema esimesest kõnest 21. märtsil. Ta nentis taaskord, et kõik väljatoodud vead on õigustatud, kuid ta ei mõistnud neid kõike veel pleenumi alguses. Ta tähtsustas üle kodanlikku natsionalismi, mis viis ta valele teele. Tal oli liiga vähene suhtlus partei aktiivi, tööliste ja kolhoosidega; lisaks mängis negatiivset mõju tema liigne upsakus. Samas püüdis Karotamm end kaitsta sellega, et ta ei toetanud kodanlikke natsionaliste teadlikult. Kõne lõpus teatas Karotamm ennastohverdavalt, et on nõus ükskõik millise tööga, mida partei talle annab.⁴⁴

---

³⁶ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 221.

³⁷ Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Lk 98.

³⁸ *Samas.*, lk 99.

³⁹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1998, nr 12 (117). Lk 2674.

⁴⁰ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 1 (118). Lk 206.

⁴¹ Kuuli, O. (2007). Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940-1954). Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda. Lk 102.

⁴² *Samas.*

⁴³ *Samas.*

⁴⁴ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 10 (127). Lk 2230-2238.

1.3 Pleenumi tagajärjed

Pleenumi otsus leidis, et „EK(b)P KK büroo ei pea vajalikku võitlust kodanliku natsionalismi ja kulaklik-natsionalistlike elementide vastu, jätab tähele panemata Eestis valitsenud vana kodanliku korra ülistamise ja Lääne-Euroopa kodanliku teaduse ja kultuuri üleoleku propageerimise faktid, mida kodanlikud natsionalistid sisse poetavad nii kirjanduse, teaduse kui ka kunsti alal.“⁴⁵ Vastuvõetud otsusega eemaldati Karotamm I sekretäri kohalt ja EK(b)P KK büroo koosseisust. Tema asemele Käbin. Lisaks Käbinile määrati veel kolm uut sekretäri. Koos Karotammega vabastati ametist veel neli büroo liiget. Päll vabastati Eesti NSV ÜN Presiidiumi esimehe kohalt, tema asemele sai Jakobson. Lisaks Karotammele ja Pällile arvati büroost veel välja Kumm ja Zozulja. Veimerilt nõuti vigade parandust.⁴⁶ Avalik informatsioon EK(b)P KK VIII pleenumi toimumise kohta avaldati 9. aprillil Rahva Hääles. Pea kahenädalane viivitus tulenes ÜK(b)P KK Poliitbüroost, mis kinnistas pleenumi otsused ja Eesti NSV uue juhtkonna 5. aprillil.⁴⁷ Karotamm suunati peale tagandamist Moskvasse Ühiskonnateaduste Akadeemia aspirantuuri ja siis NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majandusinstituuti.⁴⁸

Pleenumi efektist inimgruppidele ei saa üheselt võtta, sest mõjutatud said pea kõik. Natsionalismi süüdistuse said ka need inimesed, kes püüdsid teha uute võimudega koostööd.⁴⁹ Levinud arusaama järgi võitsid pleenumil Venemaa eestlased ja venelased, aga tegelikult olid nende positsioonid kindlad juba enne pleenumit.⁵⁰ Venelaste kasvu võib pärast pleenumi toimumist tähele panna, aga tegelikult venelaste osakaal reaalselt parteis ei muutunud.⁵¹ Kui palju intelligentsist pleenumi tõttu kannatada sai, on raske öelda. Õie Elango on pakkunud umbes 400 inimest, nende hulgas teadlased, õppejõud, kirjanikud, kunstnikud ja muusikud. J. Kahki raporti järgi eemaldati enne ja pärast VIII pleenumit kuni 15 aastaks umbes 200 teadlast, 20 kirjanikku, 15 kunstnikku, 10 heliloojat, 20 näitlejat.⁵² Üldiselt olid võimalikud süüdistamise põhjused sarnased: mittesobiv loominguiline tegevus, hoiakud,

---

⁴⁵ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 10 (127). Lk 2246.

⁴⁶ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 10 (127). Lk 2248.

⁴⁷ Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Lk 56.

⁴⁸ Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Lk 227.

⁴⁹ Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Lk 69.

⁵⁰ Samas., lk 63.

⁵¹ Samas., lk 66.

⁵² Karjahärm, T. Sirk, V. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Lk 225.

maailmavaated; kuulumine organisatsioonidesse, iseseisvuse ja Saksa okupatsiooni-aegne ühiskondlik tegevus.⁵³ VIII pleenumi mõjust kunstnikele uurin aga järgnevates peatükkides.

1.4 Pleenumi sõnavõttudes käsitletud kunstnike teemad

Kui Andresenit, Kruusi ja Semperit, keda süüdistati üldiselt kultuurivaldkondades kodanliku natsionalismi toetamises, mainiti pea igas teises kõnes, siis spetsiifiliselt kunstnikke mainiti märksa vähem. Üldjoonena jääb kunstnike mainimise puhul silma see, et kõige suuremaid vigasid nähti Adamson-Ericu töös, kellele pöörati kõnedes kõige suuremat tähelepanu, seejärel Anton Starkopfi ja Ado Vabbe tegevuses. Järgnevalt toon välja kõnelejad, kes mainisid oma sõnavõttudes konkreetseid kunstnikke ja pühendasid neile oma kõnedes märkimisväärselt rohkem aega.

Kunstnike kohapealt tegi otsa lahti teisel istungipäeval, 22. märtsil, veel sel hetkel EK(b)P KK sekretär olnud Käbin. Alguses rääkis ta üldiselt vaenulikest ilmingutest kunsti vallas, süüdistades Andresenit ja Kruusi kodanlike natsionalistide positsioonide kindlustamisel ning aunimetuste ja tiitlite andmisel. Seejärel liikus edasi Adamson-Ericu juurde. Adamson-Ericu puhul tõi ta näite, kuidas 1943. aastal oli talle antud teenelise kultuuritegelase aunimetus. Käbini arvates oli Adamson-Eric „suurmajaomaniku poeg, dekadenditsev formalist ja natsionalist.“⁵⁴ Tema arvates paljastati Adamson-Eric nüüd nende poolt, kes mõistsid ta tegelikke motiive. Seejärel liikus Käbin edasi Starkopfi ja Vabbe teemale. Ka nende puhul pidas ta kahetsusväärseks seda, et neile anti 1945. aastal teeneliste kultuuritegelaste aunimetus: „...okupeeritud territooriumil töötanud kunstnikele-formalistidele, natsionalistidele ja apoliitilisuse propagandistidele (*aunimetus*). See kõik tõi kaasa nõukogude kultuuri arengu tardumise.“⁵⁵ Järgmisena mainib Adamson-Ericut Endel Jaanimägi (EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja ja asetäitja). Tema arvates toetas Karotamm Adamson-Ericut ja teisi kodanlik-natsionalistliku ideoloogia kandjaid. Jaanimäe arvates ei paljastanud Karotamm inimesi, kes tegelesid kunsti juhtimisega; lisaks ei saa Karotamm aru kunsti olemusest ja teeb kunsti kohta ainult pinnapealseid märkuseid. Lisaks näeb viga ka Semperis, kes on eksinud ja teinud möödalaskmisi nii

---

⁵³ Karjahärm, T. Sirk, V. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Lk 227.

⁵⁴ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 1 (118). Lk 206.

⁵⁵ *Samas.*, lk 207.

kunsti kui ka kirjanduse vallas.⁵⁶ Aleksander Ansberg (Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja) keskendus samuti Adamson-Ericule veidi pikemalt. Tema arvates polnud Adamson-Ericul haridust, sest oli õppinud ainult Münchenis ja Pariisis. Ansberg taunis ka seda, et Adamson-Eric juhtis Tarbekunsti Instituuti ja oli maalikunsti professor. Ta märkis ka seda, et kuigi Adamson-Ericu naisel ei olnud keskharidust, siis oli ta siiski Tarbekunsti Instituudi kateedrijuhataja.⁵⁷ August Jakobson (Eesti NSV kirjanik) leidis, et Adamson-Eric levitas nõukogudevastasust Tarbekunsti Instituudi direktorina. Direktorina olnud Adamson-Ericul kergem omavoliliselt kunsti suunata, sest ta asus võtmeasendil ja ta oli „varjatud“ vaenlane, keda vaadati kui juhti. Jakobson jõudis järeldusele, et nii Adamson-Eric, Starkopf kui ka Vabbe olid esteedid ja formalistid.⁵⁸ Viimase kõnelejana mainis Adamson-Ericut Kuzmin (EK(b)P KK sekretär). Isegi kui kodanlike natsionalistide vastane võitlus kuulutati välja, siis Adamson-Ericu pale ei tulnud selle võitluse käigus välja. Kuzmin toob välja ka ühe juhtumi, mis puudutab Adamson-Ericut ning eeskõnelejaid Pälli ja Ansbergi. Nimelt soovisid Päll ja Ansberg 1949. aastal Adamson-Ericult kirjamappi Stalini 70. sünnipäevaks. Päll ja Ansberg olevat saatnud ka Adamson-Ericu ühe pildi 1949. aastal Moskvasse üleliidulisele näitusele.⁵⁹ Seega tõi Kuzmin välja nii Adamson-Ericu, kui ka Pälli ja Ansbergi, keda ta süüdistas kahepalgelisuses ja Adamson-Ericu toetamises.

Ülejäänud inimesed, kes puudustasid oma kõnedes kunstnikega seotud teemasid, kõnelesid sellest teemast üldisemalt, rääkides ikka pleenumini valitsenud tagurlikust ideoloogiast ja mittepiisavast võitlusest kodanliku natsionalismi üle. Kokkuvõttes võib öelda, et EK(b)P KK VIII pleenumi sõnavõttudes puudustasid kunstnike paljud kunstikauged inimesed, nagu näiteks tööstusega seotud inimesed. Ainuke, kes oli kultuurivaldkonnas tegutsev inimene, oli kirjanik Jakobson, kes oli ka väga režiimitruu. Üldjooneks oli Adamson-Ericu kritiseerimine, lisandusid Vabbe ja Starkopfi, Kunstnike Liidu ning Tartu Tarbekunsti Instituudi töö kritiseerimine. Kõndest jääb silma see, et paljud kriitikanooled ja süüdistused on ainult oletused ning midagi kindlat kõnepidajad väita ei osanud.

---

⁵⁶ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 3 (120). Lk 658-659.

⁵⁷ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 6 (123). Lk 1336.

⁵⁸ *Samas.*, lk 1337-1338.

⁵⁹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 7 (124). Lk 1562-1565.

1.5 Pleenumi eel ja järel ajakirjanduses ilmunud artiklid

Kuna massimeedia on propaganda üheks aluseks ja press kujundab inimeste üldiseid vaateid⁶⁰, siis peaks tutvuma artiklitega, mis ilmusid ajakirjanduses enne pleenumit. Märtsipleenumit teatakse ühelt poolt kui kultuurielu kahjustajat ja kuna keskendun ka oma töös sellele valdkonnale, siis uurin olulisemaid kultuuriteemalisi artikleid, mis said hiljem pleenumil võimenduse. Artiklite tutvustamise eesmärgiks on uurida, millised meeleolud valitsesid ajakirjanduses ning millised olid peamised probleemid, mida väljendati.

28. jaanuar 1949 ilmus Pravdas artikkel „Ühest antipatriootlikust teatrikriitikute rühmast“. Seda peetakse üheks esimeseks rünnakuks, millele järgnes üleliiduline kampaania kosmopolitismi vastu.⁶¹ Eestis ilmus tekst Rahva Hääles ja Loomingus. Antud artiklis kritiseeritakse teatrikriitikat kui kirjanduse kõige mahajäänumat ala. Võetakse ette „antipatriootlik“ rühm, kes pidurdavad nõukogude kirjanduse arenemist. Kõige tähtsamaks peetakse sotsialistlikku realismi ja ülesehitustööd ning edasiliikumist kommunismi suunas.⁶² Artikli läbiv joon väljendub selgelt selles lauses: „Meie ees pole mitte juhuslikud üksikvead, vaid antipatriootiliste vaadete süsteem, mis kahjustab meie kirjanduse ja kunsti arenemist, süsteem, mis tuleb purustada.“⁶³ Kuna seda peetakse üheks esimeseks rünnakuks, siis võib oletada, et edaspidi ilmunud artiklid säilitasid samasugust negatiivset hoiakut.

Seejärel ilmus 2. märtsil 1949 Rahva Hääles eesti variant eelnimetatud artiklist „Paljastagem lõplikult kodanlik esteeditsevad antipatriootlikud teatrikriitikud“. Kui artiklis „Ühest antipatriootlikust teatrikriitikute rühmast“ keskenduti vene kriitikutele, siis selles artiklis eestlastele. Artiklis seatakse eeskujuks ÜK(b)P KK otsused kirjanduse, kunsti ja teaduse arenemise vallas. Antipatriootlikud kriitikud olevat mõjutatud Lääne-Euroopa kodanlusest. Viidatakse Pravdas ilmunud artiklile ja sellele, et Nõukogude Eesti reageeris artiklile suure rahuldustundega. Nimetatakse eesti kriitikuid, keda peetakse antipatriootlikeks: Rasmus Kangro-Pool, Karin Kask,

---

⁶⁰ Ellul, J. (1973). Propaganda: the formation of men's attitudes. New York: Vintage. Lk 10.

⁶¹ Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Lk 99.

⁶² Ühest antipatriootlikust teatrikriitikute rühmast. (1949). // Looming, nr. 2. Lk 203-204.

⁶³ Ühest antipatriootlikust teatrikriitikute rühmast. (1949). Lk 210.

Andresen. Just Kangro-Pooli ja Kase nimede juures rõhutatakse, et nad on kodanliku natsionalismi õhutajad ja kuuluvad antipatriootlike vaadete süsteemi.⁶⁴

Teatavasti oli otsuses „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös“ üheks probleemiks enesekriitika mahasurumine. Hea näide, kuidas enne pleenumit püüti ajakirjanduses avaldada enesekriitilisi artikleid ilmus 1949. aasta Loomingus – „Kirjanduse ja kunstipärandi enesekriitikat“. Artiklis näeb, kuidas inimesed pidid kohandama oma vaateid vastavalt riigis valitsevale olukorrale. Samas artiklis võtab sõna ka kunstnik Ado Vabbe. Ta püüab oma loomingut seletada sellega, et kunst peegeldab oma kaasaja sotsiaalset olustikku ja kunstnikku ennast.⁶⁵ Ka tema erinevates stiilides tööd on väljendanud möödunud sündmusi ühiskonnas. Tal on apoliitiline hoiak, mida olevat soodustanud kapitalistlik ühiskond. Aga sotsialistlik kord aitas tal mõista kunsti ja ühiskonna seose tähtsust: „Ainult rahvast teenides võib kunst olla ideeline ja mõtestatud.“⁶⁶ Ado Vabbet süüdistati pleenumil natsionalismis, seega polnud tema vaated, mida ta artiklis väljendada püüdis, piisavad. Vabbe kirjutis oli üks näide kunstnike sulest ilmunud enesekriitilistest artiklitest, sellesarnane on ka näiteks Elmar Kitse „Minu eksirännakuist formalismi umbtänavail“. Lisaks artiklitele olid levinud „patukahetsused“ ka erinevatel koosolekutel, kus kunstnikud sõna võtsid. See, et selliseid asju võeti ette võimudega mitte vastuollu minemiseks, on üsna ilmne, sest kõik ilmunud selleteemalised artiklid on väga sarnased.

Üheks tolelaegse kosmopolitismi-vastase kampaania juhiks Eestis peetakse Max Laossonit.⁶⁷ Temalt ilmus juunis 1949 Eesti Bolševikus artikkel „Mõningaid eesti kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimusi“. Tema artikkel oli suunatud eesti haritlaste ja kultuuri vastu. Eelkõige kritiseerib Laosson oma artiklis Noor-Eestit, Andresenit ja Adamson-Ericut. Sarnaselt teiste samateemaliste artiklitega, kirjeldab Laosson kõigepealt, kuidas ideoloogiliselt on mahajäänud kirjandusteadus ja kirjanduskriitika, kuidas avalduvad formalistlikud ja kosmopolitistlikud vaated ning kuidas tegelikult on kõige olulisem parteilisuse põhimõte. Laosson peab Noor-Eesti loosungit „Olgem eestlased, kuid saagem eurooplasteks“, kosmopoliitseks.⁶⁸

---

⁶⁴ Jaanimägi, E. (1949). Paljastagem lõplikult kodanlik-esteeditsevad antipatriootlikud teatrikriitikud. // Looming, 1949, nr. 2. Lk 212-219.

⁶⁵ Vabbe, A. (1949). Kirjanduse ja kunstipärandi enesekriitikat. // Looming, nr.2. Lk 236.

⁶⁶ Samas., lk 237.

⁶⁷ Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Lk 99.

⁶⁸ Laosson, M. (1949). Mõningaid eesti kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimusi. // Eesti Bolševik, nr. 12, 15.06.1949. Lk 22-33.

Kunstnikest toob ta välja Adamson-Ericu, kes propageerivat samuti formalismi.⁶⁹ Katse rünnakut peatada, oli Laossoni mahavõtmise 1949. aastal Rahva Hääle toimetaja kohalt.⁷⁰ Põhjuseks toodi temalt varem ilmunud fašismi teemalised artiklid. Aga juba pärast pleenumit sai Laosson Semperi asemel Kunstide Valitsuse juhatajaks.⁷¹

Vahetult peale pleenumit ilmus 30. märtsil 1950 Rahva Hääles artikkel „Tõsistest puudustest EN Kunstnike Liidu töös“. Arvatavasti on artikkel kirjutatud enne pleenumit, sest seda kirjutises ei mainita. Artiklis leitakse, et tehtud edusammud ei ole piisavad, üleminek sotsialistlikule realismile kujuneb liiga aeglaselt ning pole tehtud nõukogude elule vastavaid teoseid. EN Kunstnike Liidu juhatuse töös leitakse palju vigu, arvatakse, et on kaotatud valvsus, eesotsas juhatuse esimehe Lukatsiga. Kunstnike Liidu vigadeks peetakse kriitika ja enesekriitika nõrkust ning ebaprintsiipiaalsust, samal ajal kui Kunstnike Liisu kõige tähtsam ülesanne peaks olema kunstnike ideelis-poliitiline kasvatamine, mis parandaks nende ideelist küündimatust.⁷² Veel kritiseeritakse artiklis EN Kunstnike Liidu erinevate sektsioonide tööd (eriti tarbekunsti- ja kriitikasektsiooni) ja eraldi veel Adamson-Ericut – tema vastu on oldud liiga liberaalsed.⁷³ Järeldus sellest, et artikkel „Tõsistest puudustest EN Kunstnike Liidu töös“ on kirjutatud enne pleenumit on tingitud sellest, et esmakordselt mainiti EK(b)P KK VIII pleenumit 9. aprilli 1950. aasta Rahva Hääle esilehe nupukeses, kus oli ära märgitud pleenumi tähtsamad otsused, esinejad, kes vabastati tööst ja kelle arvelt partei read täienesid.⁷⁴

Analüüsides neid artikleid võib jõuda järeldusele, et kõik on üksteisega väga sarnased. Artiklites olev suhtumine on samuti sarnane pleenumile – räägitakse leitud probleemidest negatiivses valguses, kuigi lugude autorid ei pruugi üldse teada olukordade tagamaid, see tingib ka süüdistuste ühekülgsuse.

---

⁶⁹ Laosson, M. (1949). Mõningaid eesti kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimusi. // Eesti Bolševik, nr. 15, 01.08.1949. Lk 16-19.

⁷⁰ Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Lk 100.

⁷¹ Olesk, S. (2002). ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. Lk 1561.

⁷² Koost, A. Uibo, A. (1950). Tõsistest puudustest EN Kunstnike Liidu töös. // Rahva Hääle, nr. 77, 30.03.1950. Lk 2.

⁷³ Samas.

⁷⁴ Rahva Hääle, nr. 86, 09.04.1950. Lk 1.

2 Institutsioonide töö

2.1 Kunstiinstituutsioonid Eestis

Instituutsioone peetakse ühiskondlikut mõju omavate struktuuride ja mehhanismide tähistamiseks, mis struktureerivad meie igapäevast maailma. Instituutsioonidel oli tähtis roll kunstnike kontrollimisel ja kunsti politiseerituse kulminatsioon arvatakse jäävat stalinismiaega⁷⁵, kuhu jääb ka minu töö uurimisvaldkond. Lisaks kunstnike kontrollimisele oli instituutsioonide ülesandeks teha kindlaks, et sotsialistlik realism, mis oli kohustuslik loomemeetod, juurduks kunstnikkonna seas. Erinevatesse liitudesse püüti algul inimesi tõmmata pakutavate hüvede kaudu. Usaldust tekitas inimestes ka see, et juhtrollidesse pandi algul Eesti Vabariigi aegseid kultuuriinimesi, kes tegelikult peagi vahetati välja.

1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses oli Eesti kunstimaastikul kunstnike tegevusega seotud kolm põhilist instituutsiooni: Kunstide Valitsus, Kunstifond ja Eesti Nõukogude Kunstnike Liit, lisaks erinevad kunstimuuseumid ja -koolid. Kunstide Valitsus kuulus ENSV Ministrite Nõukogu juurde ja tegemist oli keskasutusega. ENSV Kunstifondi ja Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu puhul oli tegemist loominguliste liitudega. Ükski liit ei tegutsenud iseseisvalt, vaid süsteemis olid kõik kontroll-liinid ülesehitatud enamasti topeltprintsiibil, see tähendab, et lisaks täitevvõimu kontrollile oli kontroll ka parteiinstituutsioonide näol,⁷⁶ see selgub ka järgmistes lõikudes.

1940. aastal loodud Kunstide Valitsusele allusid kunstimuuseumid, kunstikoolid, Kunstifond ja Kunstnike Liit, seega oli tegemist kõige kõrgemal asuvad kunstiinstituutsiooniga. Kunstide Valitsus omakorda allus Ministrite Nõukogule ning EK(b)P Keskkomitee alla kuuluvale propaganda- ja agitatsiooniosakonnale. Kunstide Valitsus hõlmas lisaks kunstile oma kontrolli alla ka teised kultuurialased valdkonnad (sealhulgas muusika, teater, kirjandus), olles eelkäijaks 1953. aastal loodud Eesti NSV Kultuuriministeeriumile. Kunstide Valituse ülesannete amplituud oli lai, hõlmates endas erinevate kultuurialade juhtimist ja juhendamist, erinevate repertuaaride heakskiitmist, kunstinaitude korraldamist jne. 1950. aasta Kunstide Valitsuse lepingute kausta vaadates võib järeldada, et sõlmitud lepingud olid oodatavalt poliitilise sisuga.

---

⁷⁵ Nugin, R. (2004). Instituutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. // Acta Historica Tallinnensia, 8. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. Lk 61.

⁷⁶ Samas., lk 65.

Kujutava kunsti vallast jääb silma see, et erilist rõhku pandi erinevate poliitikategelaste mälestussammastele (Viktor Kingissepp, Mihhail Kalinin, Johannes Lauristin, Jossif Stalin, Vladimir Lenin)⁷⁷, millel oli kindel propagandistlik ülesanne linnapildis, jäädes niimoodi inimeste mäluks. Samas lepingute kaustas oli veel lepinguid näidendite, ooperite, operettide tõlkimiseks ja lavastamiseks; sümfooniade ja teiste helitööde tellimiseks. Lepinguid kokku 60.⁷⁸ Järgneval, 1951. aastal, on märgata kujutava kunsti ja ka teiste valdkondade koha pealt Kunstide Valitsuse poolt sõlmitud lepingute suurenemist. 1951. aasta kaustas on lepinguid poole rohkem – 125. Jällegi on tähtsal kohal erinevate monumentide tööprojektid, kõige rohkem oodati Lenini ja Stalini monumente, lisandusid Friedrich Kreutzwald, Nikolai Pirogov, Nikolai Burdenko ja erinevad mälestusmärgid.⁷⁹ Lepingute kahekordistumist võib ühest küljest vaadata kui kõrgemalt tulnud survet toota veel rohkem propagandistliku sisuga sobivaid teoseid.

Teine tähtis institutsioon, mis oli seotud kunstnikega, oli Eesti Nõukogude Kunstnike Liit, millega kunstnikud puutusid rohkem kokku. Kunstnike Liit loodi 1943. aastal Jaroslavlis ja kandis kuni 1957. aastani nime Eesti Nõukogude Kunstnike Liit, misjärel muudeti see Eesti NSV Kunstnike Liiduks. Kunstnike Liit allus Kunstide Valitsusele, aga nagu eelnevalt mainitud, siis kontroll-liinid olid enamasti ülesehitatud topeltprintsiiibil ja nii sai Kunstnike Liit juhiseid ka NSVL Kunstnike Liidult, parteilt ja ENSV Ministrite Nõukogult.⁸⁰ Kunstnike Liit oli keskseks institutsiooniks selles mõttes, et Kunstnike Liit vahendas kunstnikke Kunstide Valitsuse või järgnevalt mainitava Kunstifondiga. Kunstnike Liidul peatun pikemalt järgnevatel alapeatükkides.

Kolmas institutsioon oli Kunstifond, mis oli majandusliku ülesandega, eesmärgiks oli pakkuda kunstnikele majanduslikku tuge. Kunstifond kuulus Kunstnike Liidule. Loodi 1940. aastal ENSV Kunstnike Kooperatiivina. 1944. -1957. aastani kandis ametlikku nime NSV Liidu Kunstifondi Eesti Vabariiklik Osakond ehk EVO (1957. aastast Eesti NSV Kunstifond).

Nimetatud asutuste kaudu tulid ka kunstnike peamised sissetulekud, seega olid kunstnikud raha teenimise eesmärgil riigist sõltuvad. Finantsiliselt vastutasid Kunstide Valitsus ja Kunstifond. Kunstide Valitsuse kaudu tulid riiklikud ostud ja tellimused, kus otsuseid tegi kunstinõukogu; siis Kunstifondi ostud ja tellimused; kolmas

---

⁷⁷ ERA 1205-2-653, l. 1-108. Lepingud kunstnike ja heliloojatega, 1950.

⁷⁸ Samas.

⁷⁹ ERA 1205-2-796, l. 1-178. Lepingud kunstnikega, 1951.

⁸⁰ Nugin, R. (2004). Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas. Lk 65.

teenimisvõimalus oli oma tööde müümine Kunstifondi salongides, kus müügilevõtu üle otsustas komisjon; harva osteti töid Moskva poolt. Keelatud oli kunstnikel oma teoste müümine ise, kuigi tehti ka seda.⁸¹ Raha kättesaamisprotsess koosnes kolmest sammust: osa peale lepingu sõlmimist, siis peale esialgse kavandi kinnitust ning viimane osa siis, kui töö oli valmis. Tervet loomeprotsessi jälgiti ja maksed teostati juhul, kui jälgiv komisjon oli tööga rahul. Kusjuures oli komisjonil õigus teha kompositsioonis parandusi või kui teosega ei olnud rahul, muuta tingimusi või teha üldse uus leping. Kui ka see ei õnnestunud, pidi kunstnik seni saadud raha tagastama.⁸²

2.2 Kunstnike Liidu töö

Keskendun oma töös rohkem Kunstnike Liidule, sest selle liidu liikmeks olemisest olenes, kas inimene sai oma elus kunstnikuna raha teenida, samuti puututi selle institutsiooniga eelnevalt mainitute kõige rohkem kokku. Kunstnike Liit loodi 4. jaanuaril 1943. aastal Jaroslavl's, Nõukogude tagalas ja kandis kuni 1957. aastani nime Eesti Nõukogude Kunstnike Liit. Liidu asutamisel oli esimeheks Adamson-Eric, aseesimeheks Richard Sagrits ja sekretäriks Aino Bach. Kokku oli asutajaliikmeid 14. Jaroslavl's asutatud liidult nõuti sotsialistliku realismi ja nõukogude ideoloogia teenimist ning sai kodumaal ülesandeks ühendada liiduga kõik kunstnikud.⁸³

1943. aastal vastu võetud põhikirjast saab välja lugeda liidu sihid ja ülesanded: osavõtt sotsialistlikust ülesehitustööst, sealjuures oli tähtis side kommunistliku parteiga, et kunst saaks toimida propagandarelvana; ainult sotsrealismi teel on võimalik kunsti väljaarendamine; uute kunstnike kaadrite ettevalmistamine, kunstilise isetegevuse juhtimine ja arendamine; loomingulise võistluse teostamine ning koostöö arendamine; liikmete kunstilise, kultuurilise ja poliitilise taseme tõstmine ning ühiskondlik-poliitilise aktiivsuse tugevdamine; sidemete loomine teiste Nõukogude Liidu vabariikide kunstnike ja kunstnike liitudega ja kunstnike autoriõiguste kaitsmine.⁸⁴ Silma jäävad need liidu sihid ja ülesanded, mis on seotud poliitilise poolega: sotsialistlik ülesehitustöö, ühiskondlik-poliitilise tegevuse arendamine ning

---

⁸¹ Kangilaski, J. Nõukogude okupatsiooni aegne kunstielu korraldus. URL (kasutatud 04.05.15) <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/9-kunst>

⁸² Nugin, R. (2009). The implementation of Stalinist art model in Estonia in 1945-1950: a story of defeat of artists' free will. Köln: Lambert Academic Publishing. Lk 65-66.

⁸³ Kangilaski, J. (2005). Kunstielu. // Valge raamat: eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991. [Tallinn]: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 129.

⁸⁴ ERA 1665-1-79, l. 1. Ajutine põhikiri, 03.02.1948.

sotsialistliku realismi rakendamine, mis oli oma sisult poliitiline. Liidu liikmete poliitiline harimine teoreetiliselt ka õnnestus, sest liidu liikmed said lisakohustusi, nagu erinevatel ekspeditsioonidel, õppereisidel, komanderingutes ja loengutel osalemine.⁸⁵ Kohustuslike loengute teemad olid väga poliitilise sisuga, kunstiga mingit seost neil ei olnud – „Bolševike partei organisatsioonilised alused“, „Vene progressiivse mõtte mõju eesti ärkamisaja epohhile“, „Nõukogude Liidu rahvaste suur stalinlik sõprus“, „Eesti kodanlikud natsionalistid saksa okupantide käsikutena“ – kui nimetada vaid mõni kavas olnud loeng.⁸⁶ Teiselt poolt ei jäänud kunstnikel midagi muud ka üle, kui lihtsalt olla liidu liikmed, sest ilma liikmelisuseta oli kunstnikuna töötamine võimatu ja vabakutseline kuulutati tööpõlguriks. Töid sai müüa ja tellimusi vastu võtta ainult läbi Kunstnike Liidu, samuti saadi läbi liidu toidukaarte ja tööks vajalikke materjale.

Kunstnike Liidu organisatsioonilise koha pealt toimus jagunemine seksioonidesse, mida oli kokku viis: graafika-, skulptuuri-, tarbekunsti-, kunstiteadlaste- ja maaliseksioon. Juhtivatest organitest kõige kõrgemal seisis peakoosolek. Liidu juhatus juhtis liidu tegevust peakoosoleku otsuste kohaselt. Lisaks oli veel sekretariaat, mis oli juhatuse tööorgan ning revisjonikomisjon, mis teostas majanduslikku asjaajamist.⁸⁷ 1947. aastal sai Kunstnike Liidu esimeheks Boris Lukats. Tema saamist esimeheks nähakse kui parteilist vahelesegamist, sest Lukats oli loominguliselt silmapaistmatu.⁸⁸ 1950. aastal vahetas Lukatsi välja Eduard Einmann, kes jäi esimeheks 1956. aastani.

Et antud institutsiooniga ikka liitutaks ja kunstnike lojaalsus oleks tagatud, kasutati algusaastatel meelitamise taktikat, paigutades juhtivatele kohtadele tunnustatud kunstnikke, nt Adamson-Eric või tühistades nõude, mille kohaselt oli ametlik kunstnik kunstidiplomiga. Kuid peagi saadeti laiali senised organisatsioonid, struktuurid ja rühmitused⁸⁹ ja algasid ka Kunstnike Liidu nimekirjast kustutamised, mille kulminatsiooniks peetakse 1950. aastate algust, eriti EK(b)P KK VIII pleenumit ja seda ümbritsenud aega. Hästi annavad EK(b)P KK VIII pleenumi mõjudest, lisaks liidus toimunud puhastustele, aimu Kunstnike Liidule Kunstide Valitsuse poolt

---

⁸⁵ ERA 1665-1-79, l. 1. Ajutine põhikiri, 03.02.1948.

⁸⁶ ERA 1205-2-874, l. 34. EN Kunstnike Liidu aasta ja kuu loomingulised plaanid, aruanded, 19.11.1951-23.12.1952.

⁸⁷ ERA 1665-1-79, l. 4-6. Ajutine põhikiri, 03.02.1948.

⁸⁸ Kirme, K. (2001). Adamson-Eric sotsrealismi Prokrustese sängis. // Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised, Humaniora A19. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool. Lk 129.

⁸⁹ Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. [Tallinn]: Riigikantselei trükikoda. Lk 3.

saadetud töö parandamiseks läbiviidavate ürituste plaanid. 1951. aasta plaanist võib välja lugeda sellised üritused nagu: poliitkasvatustöö parandamine, sektsioonide büroode koosseisude tugevdamine, sotsialistliku võitluse parandamine ja edasi arendamine, kunstikriitikute suunamine kolhoosidesse loenguid pidama ja elu-oluga tutvuma ning vene realismist kirjutamise suurendamine.⁹⁰ EK(b)P KK VIII pleenumi aegsetest mõjudest ja meeleoludest annavad aimu ka sellel ajal toimunud koosolekud, kus avaldus üldine hirmuatsfäär ja terror. Koosolekutel osalesid nii kohalikud, kui ka Moskvast saadetud inimesed. Näiteks kohalikest kaitses alati nõukogude vaateid Kunstide Valitsuse juhataja Max Laosson (nagu juba eelnevalt mainitud, siis kehtisid kontroll-liinid topeltprintsiiibil ja nii sai Kunstnike Liidu koosolekutel osaleda ka teiste institutsioonide inimesi). Sarnaselt EK(b)P KK VIII pleenumile olid koosolekute meeleolud ja arutletavad teemad sarnased – süüdistused formalismis või kodanlikus natsionalismis. Levinud oli koosolekutel ka kunstnike avalikud „patukahetsused“ – inimesed, kelle eelnevat loomingut tauniti, võtsid koosolekutel sõna, tunnistasid, et on käitunud valesti ning lubasid end parandada. Samasuguseid olude sunnil tehtud avaldusi ilmus ka ajakirjanduses. Koosolekutel end tavaliselt ei püütud õigustada ega kaitsta, seda tegid vähesed, sealhulgas Adamson-Eric. Üks suuremaid koosolekuid, mis toimus peale EK(b)P KK VIII pleenumi, oli ENSV Kunstide Valitsuse, Kirjanike Liidu, Kunstnike Liidu, Heliloojate Liidu, Tallinna Riikliku Konservatooriumi ja Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi parteialgorganisatsioonide ühiskoosolek, mis toimus 24.-30. aprillini 1950. Ühiskoosoleku peateemaks kinnitatigi ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös“ ja EK(b)P KK VIII pleenumi otsused. Ühiskoosoleku otsuses leiti, et VIII pleenumi otsused on edaspidiseks tegutsemiseks vankumatud tegevusjuhendid. Samuti leiti, et sinnamaani oli paljudes kunstiasutustes töötanud kodanlikud natsionalistid, kes pidurdasid eesti nõukoguliku rahvuskultuuri arenemist (sealhulgas Adamson-Eric, Starkopf, Vabbe). Samuti olid kommunistid kaotanud vajaliku valvsuse. Lahendusena otsustati välja töötada abinõud ideoloogilise töö parandamiseks; kontrollida üle kõikide institutsioonide töö ja sealjuures seda otsustavalt parandada; pöörata tähelepanu inimeste ideelis-poliitilistele täiendamistele; luua sidemed vanemate liiduvabariikidega, kellel on rohkem kogemusi; luua rohkem realistlikke teoseid; parteisse vastuvõtmisel peaks juhinduma rangelt ÜK(b)P põhikirjast; arendada bolševistlikku kriitikat ja eneskriitikat; korraldada tihedamalt

---

⁹⁰ ERA 1205-2-746, l. 68. Kirjavahetus EN Kunstnike Liiduga kunstnikesse ja kunstiteostesse puutuvates küsimustes, 10.01.1951-05.01.1952.

koosolekuid. Tehti ka ettepanek ära võtta aunimetused ja teaduslikud kraadid mitmetelt kultuuriga seotud inimestelt, kunstnike hulgas olid Adamson-Eric, Starkopf ja Vabbe.⁹¹ Kui ühiskoosolek hõlmas laiemalt kõiki kultuuriga seotud valdkondi, siis 11.-12. oktoobrini toimunud Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu VI pleenum annab aimu kitsamalt Kunstnike Liidus toimunud muutustest ja meeleoludest. Suuresti sarnanes see teistele sellesarnastele koosolekutele. Algul küll tõdeti, et kunstnikkond on asunud järk-järgult rakendama sotsialistlikku realismi ja puhastama oma ridu kodanlik-natsionalistlikest, kosmopoliitsetest elementidest ning EK(b)P KK VIII pleenum etendas nõukogude kunsti suunamisel otsustavat osa, aga leiti ikka ka vigu – puuduste ühe süüdlasena nähti esimehe Boris Lukatsi tööd, Lukats olevat esimeheks saanud partei vahelesegamise tõttu, aga nüüd sai ise süüdistuste osaliseks. Leiti, et liidu koosseisu kuuluvad ikka veel formalistid Ado Vabbe, Anton Starkopf, Elmar Kits, Aleksander Vardi; kujutatavas temaatikas on suured puudused. Järgmised väljatoodud miinused dubleerisid eelnevalt mainitud ühiskoosolekul väljatoodud puuduseid. Ka otsused olid väga sarnased – Kunstnike Liit peab parandama praktilist ja poliitilist kasvatustööd, parandama tööd noortega ja kriitikutega, peab viima rohkem kunsti rahva sekka ning tihendama sidet seksioonidega ja neid rohkem kontrollima.⁹² Suure kriitika osaliseks saanud juhatuse esimees vahetuski välja – selleks sai Eduard Einmann. Kokkuvõtvalt võib öelda, et sellel ajajärgul toimunud koosolekud olid oma ülesehituselt väga sarnased, olnud need suuremad ühiskoosolekud või kitsamad liidu koosolekud. Alguses mainiti positiivseid arenguid, võttes arvesse EK(b)P KK VIII pleenumi juhiseid, seejärel asuti vigades ja nende võimalike paranduste juurde. Koosolekutel vastuvõetud otsused tundusid laialivalguvad ja sarnanesid paljuski teiste sarnaste koosolekute otsustega.

2.3 Kunstnike Liidu puhastused

Peamiseks kunstnike karistusmeetodiks sai Kunstnike Liidu nimekirjast kustutamine. Kunstnike Liidust kustutamisega ei saanud inimene enam ametlikult raha teenida.

---

⁹¹ ERA 4949-1-127. ENSV Kunstide Valitsuse, Kirjanike Liidu, Kunstnike Liidu, Heliloojate Liidu, Tallinna Riikliku Konservatooriumi ja Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi parteialorganisatsioonide 24.-30.04.1950 ühiskoosoleku protokoll (koopia, osaliselt signeeritud), 24.04.1950-30.04.1950.

⁹² ERA 1665-1-112, l. 1-11. VI pleenumi otsused, 12.10.1950.

Põhiline karistuste laine periood jääb ajavahemikku 1948-1956.⁹³ Nimekirjast kustutamise põhjused võisid olla üsna hägused, kõige levinum oli kodanliku natsionalismi, apoliitilisuse, ideelageduse, formalismi või kosmopolitismi leidmine kunstniku teostes. Süüdistuste raamid olid sarnased ka EK(b)P KK VIII pleenumil – kasutati samasid loomingut iseloomustavaid sõnu, aga neid ei seletatud kordagi lahti. Niiviisi võis korraka saada süüdistuse nii kodanlikus natsionalismis kui ka kosmopolitismis⁹⁴ ja seega jäid tegelikud tagamaad alati teadmatuks ja segaseks, vähemalt kunstnikele endale. Kõige levinum oli tuua näiteid kunstnike varasemast loomingust, loomingust, mis oli enamjaolt tehtud Eesti Vabariigi ajal. Sel ei tundud siis Eestis sellist loomemeetodit nagu sotsialistlik realism, levinud olid teistsugused suunad ning nii oli nõukogude võimul kõige lihtsam võtta kunstniku eelnev looming ja kuulutada see ebasobilikuks, sest ainuke lubatud meetod oli sotsialistlik realism. Nimekirjast kustutamise põhjused Eesti Nõukogude Kunstniku Liidu põhikirja alusel võisid olla veel liidu organiseerimise tööst kõrvalehoidmine või liidu tegevusest mitteosavõtmine, loomingulise aktiivsuse puudumine, loomingulise kvaliteedi langemine, mõjuva põhjuseta liikmemaksu tasumata jätmine kolme kuu jooksul ja ebaväärikal tegutsemisel nõukogude kunstnikuna või kodanikuna.⁹⁵ Neid põhjuseid vaadates näeb, et pea kõiki on võimalik tõlgendada üsna vabalt ja seda ka tehti. Ainuke, põhikirjas antud asjaolu, mis tundub selgepiirilisem, on liikmemaksu tasumata jätmine kolme kuu jooksul, aga tuleb välja, et väljaheitmise põhjustena toodi pigem teisi motive. Näiteks põhjus, mis ütleb „ebaväärikal tegutsemisel nõukogude kunstnikuna või kodanikuna“ – esiteks võib „ebaväärikat“ tõlgendada nii, nagu keegi heaks arvab, teiseks lisab ebaselgust mõiste „kodanikuna“, sest siis ei pidanud vaatama vaid kunstniku loomingut, vaid võis analüüsida kunstniku käitumist ka ühiskonnas, poliitikas või teistes eluvaldkondades.

Kuna liidu nimekirjast kustutamine oli 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses kõige tavalisem karistus, siis otsene vägivald tabas Kunstnike Liidu liikmeid harva. Sagedamad oli sellised juhtumid kunstiüliõpilaste seas, keda kas vangistati või küüditati (nende seas olid sellised nimed nagu: Ülo Sooster, Olev Subbi, Henn Roode, Esther Raudsepp, Valdur Ohakas, Lembit Saarts, Endel Palmiste, Heldur Viires jt).⁹⁶

---

⁹³ Kangilaski, J. (2005). Kunstielu. //Valge raamat: eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991. Lk 123.

⁹⁴ Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). Lk 170.

⁹⁵ ERA 1665-1-79, l. 4. Ajutine põhikiri, 03.02.1948.

⁹⁶ Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Tallinn: Kunst. Lk 128.

Lisaks oli tavaline karistus „patukahetsus“ ajakirjanduses, kus kunstnik kuulutas oma varasema loomingu ebasobivaks ja lubas end parandada nõukogude kunstile vastavaks (nt Elmar Kitse „Minu eksirännakuist formalismi umbtänavail“).

Suuremad Kunstnike Liidu nimekirjadest kustutamised algasid 1949. aastal, aga välja on toodud see, et eriti hakati liitu puhastama peale EK(b)P KK VIII pleenumit. Lühikese ajaga kustutati nimekirjadest need, kes olid varem tunnustatud kunstnikud.⁹⁷ See viidi läbi EKP'sse kuulunud Kunstnike Liidu liikmete juhtimisel.⁹⁸ 1950. aastal moodustati nn ümberregistreerimise komisjon Kunstnike Liidu partei-algorganisatsiooni poolt. Komisjoni kuulusid: üks kunstiteadlane Moskvast, eestlastest Priidu Aavik, Boris Lukats, Ida Keerdo, Aino Bach, Eduard Einmann ning kaks parteitut Johannes Hirv ja Alo Hoidre. Ettepanekuks tehti Kunstnike Liidu nimekirjast välja arvata 51 inimest ja taandada kandidaadiks 16 inimest. Mõne kunstniku küsimus otsustati lahendada ka hiljem (nt Adamson-Eric ja Johannes Greenberg).⁹⁹

Enne nimekirjade muutuste ja nende analüüsimise juurde minemist tuleks mainida, et lisaks täieõiguslikele Kunstnike Liidu liikmetele, olid veel eraldi liikmekandidaatide nimekirjad. Liikmekandidaatideks peeti neid, kelle anded tagasid edasise arengu ning kandidaadiks olemise tavaline kestvus oli kaks aastat, mille jooksul abistas Kunstnike Liit inimest kunstilisel ja ühiskondlikul rakendumisel.¹⁰⁰ Peale liikme kustutamise Kunstniku Liidu nimekirjast, võidi täieõiguslik liige ka taandada liikmekandidaadiks.

Kõige lihtsam on jälgida nimekirjade numbrilisi muutusi. 1. jaanuari 1947. aasta seisuga oli liidus kokku 145 liiget (koos liikmekandidaatidega). Järgmisel, 1948. aastal samal ajal, oli liikmete arvuks 150. 1. jaanuaril 1949. aastal oli liikmeid 170 ja 20. oktoobriks oli liikmete arv tõusnud 175 peale.¹⁰¹ Seega oli sinnamaani olnud liikmete arv tõusuteel. Enne EK(b)P KK VIII pleenumit oli liikmete seis juba kahanenud. 14. märtsi 1950. aasta seisuga oli liidus liikmeid kokku 122, Tallinnas 57 liiget ja 34 liikmekandidaati ning Tartus 13 liiget ja 18 liikmekandidaati.¹⁰² Kusjuures olid ära kadunud teistes linnades (Viljandis, Kuressaares, Paldiskis, Pärnus, Rakveres ja

---

⁹⁷ Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. Lk 6.

⁹⁸ Kangilaski, J. Nõukogude okupatsiooni aegne kunstielu korraldus. URL <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/9-kunst>

⁹⁹ Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). Lk 172.

¹⁰⁰ ERA 1665-1-79, l. 3. Ajutine põhikiri, 03.02.1948.

¹⁰¹ ERA 1205-2-491, l. 14. Kirjavahetus EN Kunstnike Liiduga kunstiteostesse puutuvate küsimuste asjus ning Kunstnike Liidu liikmete nimekiri ja tegevuse aruanne, 01.1949-12.1949.

¹⁰² ERA 1205-2-608, l. 2-5. Kirjavahetus EN Kunstnike Liiduga kunstnikesse ja kunstiteostesse puutuvates küsimustes, 06.04.1950-06.12.1950.

Haapsalus) veel eelmisel aastal olnud liikmed ja liikmekandidaadid. Tundub, et 1950. aasta kevad-suvel jõutigi liikmete arvu seisukohalt madalpunkti, sest 18. novembri 1950. aasta seisuga oli liikmete arv veidi tõusnud – siis oli liikmeid kokku 137, Tallinnas 59 liiget ja 41 liikmekandidaati ning Tartus 17 liiget ja 20 liikmekandidaati.¹⁰³ Sealtpäeale jätkus liikmete arv tõusuteel – 1952. aastaks oli liikmeid kokku 143. Eelnevalt kadunud linnadest oli tagasi Haapsalu ühe liikmega.¹⁰⁴

Kui arvude koha pealt on lihtsam üldistusi teha, siis kindlate isikute väljatoomine on juba raskem. EK(b)P KK VIII pleenumil mainitust oli Adamson-Eric nimekirjast kustutatud aastatel 1950-1954, Anton Starkopf 1950-1956 ja Ado Vabbe 1950-1953. Veel tuntumatest nimedest oli nimekirjast kustutatud Ellinor Aiki (1947-1957), Alfred Kongo (1950-1956), Märt Laarman (1950-1956), Olga Terri (1950-1956), Johannes Saal (1950-1957), Aleksander Vardi (1951-1956), Kristjan Teder (1950-1957), kunstiteadlastest Voldemar Vaga (1948-1956) ja Voldemar Erm (1950-1956).¹⁰⁵ Üldiselt jääb nimekirju vaadates silma, et Kunstnike Liidust väljaheitmise aastad on enamjaolt 1950 või 1951 ning Kunstnike Liitu tagasi võtmine toimus enamasti 1956. aasta paiku.

Kunstnike Liidu puhastusi kokku võttes võib öelda, et kuni 1949. aastani tuli Kunstnike Liitu liikmeid juurde tõusvas joones, seevastu juba 1950. aastal oli Kunstnike Liidu liikmesarv kõige madalam, mis tõestab, et siis saavutatigi surve maksimum. Liidust väljaarvamise põhjused olid paljuski sarnased – kõige sagedamini esinev põhjus oli nõukogude võimule mittesobiv looming või maailmavaade. Kunstnike Liidu puhastuste impulsid tulid riigi kõrgemalt tasandilt, millele andis võimenduse 1950. aasta märtsis toimunud EK(b)P KK VIII pleenum. 1949. aastal ja 1950. aastal läbiviidud põhilised nimekirjadest kustutamised ja kehtestatud raamid püsisid peaaegu muutumatult 1950. aastate keskpaigani¹⁰⁶, peale mida hakati kunstnikke järk-järgult rehabiliteerima.

---

¹⁰³ ERA 1205-2-608, l. 60-63. Kirjavahetus EN Kunstnike Liiduga kunstnikesse ja kunstiteostesse puutuvates küsimustes, 06.04.1950-06.12.1950.

¹⁰⁴ EAA 1159-1-26, l. 1-7. Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu seksioonide liikmete nimestikud seisuga 1952. aasta, 1952.

¹⁰⁵ Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. Lk 6.

¹⁰⁶ Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). Lk 168.

2.4 Muutused kunstikoolides

Põhjus, miks peaks vaatama ka kunstikoolides toimunud muutusi, peitub selles, et paljud kunstnikud olid lisaks oma loomingulisele tegevusele seotud õppetööga koolides. 1940. aastate lõpus oli Eestis kaks kõrgemat kunstikooli – Tartu Riiklik Kunstiinstituut ja Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut. Tartu Riikliku Kunstiinstituudi eelkäijaks oli Kõrgem Kunstikool Pallas (asutatud 1919), kus õpetati maali, graafikat ja skulptuuri. Õppetööd Pallases korraldati Pariisi vabaateljeede eeskujul, kus olid toonased õppejõud ka õppinud. Teise maailmasõja ajal tuli koolil mitu nimemuutust (1940-1941 Konrad Mäe nimeline Riigi Kõrgem Kunstikool, 1942-1943 Kõrgemad Kujutava Kunsti Kursused, 1943-1944 Kõrgem Kunstikool Pallas). 1944. aastal avati Tartu Riiklik Kunstiinstituut, kus õpetasid endiselt Pallase vanad õppejõud. Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi eelkäijaks sai Tallinna Kunsttööstuskool, kui see asutati 1914. aastal. 1944.-1950. aastani kandis kool nime Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut.

Problemaatilisel olukorrast ja varsti kavandavatest muutustest annavad aimu erinevad moodustatud komisjonid, mis saadeti kontrollima koolide tööd. Näiteks andis Kunstide Valitsus 5. aprilli välja käskkirja, millega saatis komisjonid Tallinna ja Tartu kunstiinstituutidesse, komisjonidesse kuulus 5-9 inimest.¹⁰⁷ Järgnes 10. aprillil Kunstide Valitsuse poolt väljaantud käskkiri, millega saadeti Tartu instituudi revideerimiseks komisjon. Komisjoni kuulus esimehena Friedrich Leht Tallinna Riiklikust Tarbekunsti Instituudist, Ida Keerdo Tallinna Riiklikust Kunstimuuseumist ja Aino Bach Kunstnike Liidust.¹⁰⁸ 7. august 1950 saadeti otsus lõpetada vastuvõtt Tartu Riiklikusse Kunstiinstituuti. 13. novembril 1950. aastal tehti Moskva poolt otsus liita Tartu ja Tallinna instituudid Eesti NSV Riiklikuks Kunstiinstituudiks (ERKI). ERKI osakond jäi Tartusse 1955. aastani ehk enne koolide liitmise otsust vastuvõetud õpilastel lasti Tartus lõpetada, peale seda jätkas Tartus keskastme kunstikool Tartu Kujutava Kunsti Kool – nii koondus kunstikõrgharidus Tallinnasse. Selle aja arusaama järgi pidi Tartu Kujutava Kunsti Kool andma vajalikud oskused sissesaamiseks ERKI'sse.¹⁰⁹ 19. detsembril 1950. aastal Kunstide Valitsuse juhataja Max Laossoni poolt välja antud käskkirjas koordineerib ta juba ühendatud õppeasutuste tööd: alates

¹⁰⁷ ERA 1205-2-566, l. 65. ENSV Kunstide Valitsuse käskkirjad 1950. a, 02.01.1950-30.12.1950.

¹⁰⁸ *Samas.*, l. 70.

¹⁰⁹ Eesti Kunstiakadeemia ajalugu. URL (kasutatud 04.05.15)
<http://www.artun.ee/akadeemia/akadeemiast/ajalugu/>

1. jaanuarist 1951 viia üle ühendatud koolide üliõpilased, pedagoogiline personal ja administratiivtöötajad ERKI'sse; ERKI tegevuse alguskuupäevaks määrab 1. jaanuari 1951. aasta; võtta ERKI poolt ajutiselt üle, kuni Tartu Kujutava Kunsti Kooli loomiseni, Tartu Riikliku Kunstiinstituudi varad; komplekteerida ERKI'sse sobivad töötajad.¹¹⁰

Juba enne Tartu Riikliku Kunstiinstituudi likvideerimise otsust sunniti lahkuma kooli õppejõud Ado Vabbe, Aleksander Vardi ja Anton Starkopf.¹¹¹ Adamson-Eric jättis 1949. aastal Tallinnas nii kooli direktori kui ka õppejõu koha, tuues ametliku põhjusena agitaatorina eesmärkide saavutamist ja enda töödes formalismi kasutamist.¹¹² Johannes Greenberg, kes oli Tallinnas maaliõppejõuks, võttis endalt 1951. aastal elu, põhjuseks on pakutud seda, et tema nimele tulnud süüdistused ja sellega kaasnenud tagajärjed (Kunstnike Liidust väljaarvamine, ateljee kaotus) mõjusid talle vaimselt väga rusuvalt.¹¹³ Kunstnike lahkumiste põhjused olid põhimõtteliselt samad, mis Kunstnike Liiduski – kõrgematele võimudele ei sobinud kunstnike minevik või loomingu eripärad.

Lisaks koolide liitmisele likvideeriti 1950. aastal Tartu Riikliku Ülikooli kunstiajaloo kateeder ning Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi juures olnud kunstiajaloo sektor.¹¹⁴ NSVL Ministrite nõukogu määrusega 13. novembrist 1950. aastast, pidi Tartu Kujutava Kunsti Kool tegutsemist alustama Tartu Riikliku Kunstiinstituudi ruumides ja ka tolle kooli varadega. 1950. aasta detsembris võeti vastu Kunstide Valitsuse käskkiri ja Ministrite Nõukogu määrus, millega avati Tartu Kujutava Kunsti kool. 1951. aastal pandi paika kooli juhtkond ja ülesanded. Esialgu toimus vastuvõtt ühele erialale – kunstipedagoogika, peagi lisandusid skulptuur, teatridekoratsioon, puidu kunstiline kujundamine, rõivaste konstrueerimine, modelleerimine. Tartu Kujutava Kunsti Kooli õppetöö toimus siis endistes korporatsioonihoonetes.¹¹⁵ ERKI muutustest võib mainida seda, et avati arhitektuuriõppe osakond. ERKI üliõpilaste 1950. aastate alguse tööd olid stalinistlikult ranges vormis. Alates 1950. aastast saadeti diplomitööd lõplikuks hindamiseks Moskvasse. Kooli direktoriks sai pärast Adamson-Ericu lahkumist Friedrich Leht, kes oli Moskvast saadetud Venemaa eestlane ning püüdlik realismi ja

---

¹¹⁰ ERA 1205-2-566, l. 412-413. ENSV Kunstide Valitsuse käskkirjad 1950. a, 02.01.1950-30.12.1950.

¹¹¹ Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. Lk 7.

¹¹² Nugin, R. (2009). The implementation of Stalinist art model in Estonia in 1945-1950. Lk 53.

¹¹³ Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. Lk 7.

¹¹⁴ Samas., lk 6.

¹¹⁵ Tartu Kunstikooli ajalugu. URL (kasutatud 04.05.15) http://art.tartu.ee/?page_id=444

ametlike joonte järgija.¹¹⁶ Tartu ja Tallinna instituutide ühendamine Eesti NSV Riiklikuks Kunstiinstituudiks tõi kaasa paljude hinnatud õppejõudude lahkumise, samuti kunstihariduse koondumise Tallinnasse.

---

¹¹⁶ Eesti Kunstiakadeemia ajalugu. URL <http://www.artun.ee/akadeemia/akadeemiast/ajalugu/>

3 Muutused kunstnike elus

EK(b)P KK VIII pleenumi otsusega ei võetud vastu otseseid kunstnikke puudutavaid otsuseid, küll aga anti juhtnöörid, et kodanlik-natsionalistlike elementidega peab senisest veel tõsisemalt võitlema. Lisaks märgatavatele muutustele institutsioonides, mis leidsid aset veidi enne ja vahetult pärast EK(b)P KK VIII pleenumit, on muutused märgatavad ka kunstnike loomingus ja igapäevaelus. Lisaks sotsialistliku realismi, kui kohustusliku loomemeetodi karmistumisele, tekkisid kunstnikel ka ühiskondlikus elus kohustused, mis sisaldasid endas poliitiliselt korrektsetes loengutes osalemist ja ka nende andmist, propagandistlikel koosolekutel ja komisjonides osalemist ning kolhoositöodes ja isegi joonistustundides osalemist.¹¹⁷

Repressioonid ja arreteerimised olid erandid ning rakendati üldjuhul tundmatute kunstnike või kunstitudengite peal.¹¹⁸ Peamiseks karistuseks oli juba eelnevalt analüüsitud Kunstnike Liidust väljaheitmine, mis tegi kunstnikuna töötamise võimatuks. Mõned kunstnikud tõmbusid ise tagasi, muutudes kunstielus passiivseks (Aleksander Vardi, Ado Vabbe, Johannes Võerahansu, Märt Laarman, Kristjan Teder, Ellinor Aiki), mis andis võimudele omakorda põhjuse neid süüdistada.¹¹⁹

Järgnevalt uurin lähemalt sotsialistlikku realismi – kuidas ja millal sai loomemeetod alguse, millised olid iseloomulikud jooned ja kuidas rakendus Eestis. Seejärel uurin kolme kunstnikku, kellest räägiti EK(b)P KK VIII pleenumil – Adamson-Eric, Anton Starkopf ja Ado Vabbe, kelle juures on uurimispunktiks jällegi EK(b)P KK VIII pleenumi mõjud, sellele eelnenud ja järgnenud aastad.

3.1 Sotsialistliku realismi teke

Sotsialistlikust realismist sai sõjajärgsel perioodil ainus riiklikult aktsepteeritav loomingumeetod. Jäik sotsialistlik realism Eestis iseloomustab stalinismi kõrgaega aastatel 1948 kuni 1955, peale 1955. aastast märgitakse uue perioodi algust, mil õigustatakse mõningast loomingulist eripära ja erinemist poliitilisest propagandistlikust kunstist.¹²⁰ Kui Eestisse tuli sotsialistlik realism koos Nõukogude

---

¹¹⁷ Nugin, R. (2004). Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas. Lk 66.

¹¹⁸ *Samas*.

¹¹⁹ Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Lk 128.

¹²⁰ Kangilaski, J. (2000). Kunstist, Eestist ja Eesti kunstist. Tartu: Ilmamaa. Lk 233.

okupatsiooniga, siis alguse sai sotsialistlik realism kui loomingumeetod Nõukogude Liidus 1930. aastatel. Kõige põhjalikumalt on seda teooriat arendatud kirjanduse valdkonnas, aga see määrati arengusuunaks ka kõikidele teistele kultuuri valdkondadele. Kunstisuundade paljusus, mis iseloomustas 1920. aastaid, sai lõpu 1932. aastal, kui kaotati erinevad kunstiorganisatsioonid ja asendati ühe Kunstnike Liiduga.¹²¹ Väidetavalt olnud Stalin koos kirjanik Maksim Gorkiga nõukogude kunstile 1932. aastal väljamõelnud nime „sotsialistlik realism“.¹²² Esimesed sotsialistliku realismi mainimised leidsid aset 1932. ja 1933. aastal erinevates artiklites. Esimene teadaolev termini „sotsialistlik realism“ kasutus leidis aset 1932. aastal kõnes Ivan Gronskey poolt, kes oli ajalehe Izvestia (Известия) ja ajakirja Novõi Mir (Новый мир) peatoimetaja.¹²³ Tähtsamaks pidepunktiks peetakse 1934. aastat, kui toimus esimene Kirjanike Kongress. 1934. aasta kongressil kuulutati sotsialistlik realism Nõukogude Liidu ainsaks lubatud loominguliseks suunaks. Edasi laienes sotsialistlik realism kõikidele loomingulistele kategooriatele, sealhulgas kunstile.¹²⁴ Aga kuna sotsialistlik realism oli tuletatud kirjanduse baasil ja sobis eelkõige kirjandusliku loomemeetodina, siis kujutava kunsti jaoks muutus teooria ebamugavaks.¹²⁵ Ametliku lõpu sai sotsialistlik realism 1956. aastal Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressil, mil sotsialistliku realismi kaanon kaotas kehtivuse.¹²⁶

Sotsialistlikule realismile oli iseloomulik see, et kunst oli paigutatud jäikadesse raamidesse, aga tegelikkuses ei olnud olemas täpseid juhiseid, milline kunst pidanuks välja nägema. Kõige lihtsam sotsialistliku realismi ametlik definitsioon ütleb, et kunst peab olema vormilt realistlik ja sisult sotsialistlik. Rakendatav kunstivool pidi piirama kunstilist stiili ja ühendama kõiki kunstnikke. Siiski otsustati riigi ja poliitikute poolt, milline kultuur peab olema, see tõi kaasa kultuurimaastiku monotoonsuse ja homogeensuse. Stalinile oli tähtis, et kunst oleks mõistetav massidele ja jutustaks lugusid, mis oli heaks propagandavahendiks.¹²⁷ Sotsialistlikku realismi ka ei

¹²¹ Prendeville, B. (2000). Realism in 20th century painting. London: Thames & Hudson. Lk 103.

¹²² Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Oxford: Phaidon. Lk 89.

¹²³ Ermolaev, H. (1963). Soviet literary theories, 1917-1934: the genesis of socialist realism. Berkeley: University of California Press. Lk 144.

¹²⁴ Groys, B. (2005). Russia!: Socialist realism through the thaw. New York: Guggenheim Museum. Lk 318.

¹²⁵ Kangilaski, J. (2003). Realismi mõiste metamorfoosid nõukogude kunstiteoorias. // Kunstiteaduslikke uurimusi, 1-2 (12). Tallinn: Eesti Kunstiteadlaste Ühing. Lk 18.

¹²⁶ Priimägi, L. (2003). Sotsialistlik realism. // Sotsialistliku realismi võidukäik? Eestis: 30. august 2002 - 5. jaanuar 2003: näituse kataloog ja artiklid. Tartu: Tartu Kunstimuuseum. Lk 15.

¹²⁷ Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Lk 91.

defineeritud kohe, vaid seda teooriat arendati läbi 1930. aastate, niiviisi peegeldas kunst ka ühiskonna ja poliitika arengut.¹²⁸ Sotsialistliku realismi fundamentaalsed printsiibid olid realism ja traditsioon. See oli segu revolutsioonilisest romantismist, tüüpilisusest, rahvuslikkusest ja kriitilisest realismist ning kehtisid sellised üldised põhimõtted nagu: parteilisus, rahvalikkus, traditsioonilisus, tüüpilisus, historistlikkus ja kangelaslikkus.¹²⁹ Teoreetikud eitasid igasuguseid sidemeid sotsialistlikul realismil teiste eelnenud teooriatega.¹³⁰ Sotsialistliku realismi ideelist põhja leiti erinevate inimeste kirjapandud teesidest, nimetatud on Vladimir Leninit, Maksim Gorkit, filosoof Friedrich Engelsit, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretäri ja kultuuripoliitika eest vastutajat Andrei Ždanovit, kirjandusteadlasi György Lukácsit, Vissarion Belinskit ja Nikolai Tšernõševskit. Gorki välistas individualismi; Lenini arvates pidi kunst olema suunatud töötavale inimesele, tähtsal kohal oli ideoloogiline sisu ja klassivõitlus¹³¹; Lukács vastandas realismi naturalismile ja modernismile¹³²; Ždanov tõi välja tegelikkuse õige ja ajalooliselt konkreetse kujutamise revolutsioonilise arengu seisukohalt ning parteilisuse, mis pidi õigustama partei poliitikat.¹³³

3.2 Sotsialistliku realismi iseloomulikud jooned

Ametlikult ei pandud kunagi kirja, milline peaks välja nägema sotsialistlikku realismi esindav teos, aga vaadates sel ajajärgul tehtud pilte, võib välja tuua päris palju iseloomulikke jooni nii visuaalsuse kui ka sisu poole pealt. Kunstis seati kindlaks eeskujuks 19. sajandi realism, eriti peredvižnikute ühing (1870. aastal Peterburis asutatud ühing, mis viljeles realistlikku kunsti), mida kunstnikud pidid kasutama uue kunsti huvides. Ka NSV Liidu Kunstnike Liidu põhikirjas on öeldud, et nõukogude kunst on järglaseks kõigile minevikukunsti parimatele saavutustele, eelkõige vene realistlikule traditsioonile.¹³⁴ Tegelikuses erines sotsialistlik realism oluliselt 19. sajandi realismist, sest sotsialistlik realism pidi siiski olema allutatud ideoloogiale ja

¹²⁸ Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Lk 90.

¹²⁹ Priimägi, L. (2003). Sotsialistlik realism. Lk 8.

¹³⁰ Ermolaev, H. (1963). Soviet literary theories, 1917-1934. Lk 204.

¹³¹ Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Lk 91.

¹³² Kangilaski, J. (2013). Sotsialistlik realism kui kunstnike ohjamise vahend. // Eesti Kunstimuuseumi toimetised, 3 (8). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum. Lk 167.

¹³³ Kangilaski, J. (2003). Realismi mõiste metamorfoosid nõukogude kunstiteoorias. Lk 13.

¹³⁴ ERA 1205-2-874, l. 1. EN Kunstnike Liidu aasta ja kuu loomingulised plaanid, aruanded, 19.11.1951-23.12.1952.

see oli osa propagandast.¹³⁵ 19. sajandi realismi kõrval peeti oluliseks ka klassitsistlikku maali akadeemilist ja idealiseerivat eeskujut. Ideoloogide põhieesmärk oli see, et kunst ei näeks välja selline nagu lääneriikides, sest arvati, et läänes on kunst mandunud; ainult vormist lähtuv, pööramata mingit tähelepanu sisule ning mineviku väärtustele, lükates need tagasi.

Visuaalsuse kohapealt aktsepteeriti ja oodati järgmisi jooni: tsentraalperspektiiv, kesksete figuride asumine pildi keskel, staatilisuse, õige anatoomia ja eriline valgustatus, tume koloriit. Kõige suuremateks vigadeks peeti tinglikkust, etüüdlikkust, eskiislikkust ja viimistlematust.¹³⁶ Sõjajärgsetel aastatel suurenes Stalini kultus. Just neil aastatel hakati Stalinit kujutama üksi oma võimsuses ja staatilistes poosides. Tema portreid leidis igalpool ((koolides, tehastes, avalikes hoonetes ja kogunemistel). Tehti ka palju revolutsiooni tegelaste ja tööeesrindlaste portreid. Sotsialistliku realismi stiilis töodel võis veel näha: loosungeid, punalippe, vaimustunud rahvamasse, paraade, demonstratsioone, teisigi riigi liidreid peale Stalini ja sotsialistlikuks võitluseks peetavate sütituskõnede koosolekuid.¹³⁷ Žanriliselt kõige hinnatumaks peeti ajaloomaali, siis figuraalset kompositsiooni, portreed ja maastikumaali. Siiski eeldasid žanrid kõik poliitilist lähenemist, sealhulgas portreed, kus oodati silmapaistvate poliitikute kujutamist ja maastikud, kus kujutati kolhoosi- või tööstusteemasid. Kõige madalamaks žanriks peeti natüürmorti.¹³⁸

Tähtsaks maalide teostamise viisiks sai teoste kollektiivne maalimine. Selline maalimisviis välistas kunstnike individuaalsed eripärad ja tagas anonüümse akadeemilisuse, mida peeti ideaaliks.¹³⁹ Samas said kunstnikud kollektiivselt töötades keskenduda just nendele külgedele, mida nad oskasid kõige paremini ning selliste maalide juures sai hajutada ka vastutust, sest mitme kunstniku koostöös sündinud maali oli raskem kõrgemate võimude poolt rünnata.

Kunstnikele toodi eeskujudena sotsialistliku realismi suurtöösid, mida hinnati kõrgelt. Lisaks eeskujudele soovitati ka teemasid, mida hea meelega oodati. Teemadest saab aimu Eesti NSV Kunstide Valitsuse poolt saadetud põhiteemade loetelus Eesti Nõukogude Kunstnike Liidule. Nimekirjas on 93 soovitatud teemat. Soovitatud on spetsiifilisi teemasid, nagu näiteks „I. V. Stalin ja ÜK(b)P KK Poliitbüroo liikmed

¹³⁵ Prendeville, B. (2000). Realism in 20th century painting. Lk 92.

¹³⁶ Juske, A. (2002). Eesti Teise maailmasõja järgse kunstikriitika kolm mudelit. // Eesti Kunstiakadeemia toimetised, nr 9. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia. Lk 122.

¹³⁷ Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Lk 130.

¹³⁸ Nugin, R. (2009). The implementation of Stalinist art model in Estonia in 1945-1950. Lk 25.

¹³⁹ Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Lk 182.

lennuväepühal Tušino lennuväljal, 3. augustil 1947“, „V. M. Molotov ja V. S. Hinštšev Ukraina NSV Ülemnõukogu Nõukogude Ukraina 30. aastapäevale pühendatud juubeliistungil jaanuaris 1948“ või „V. M. Molotovi esinemineriigi välisministrite Varssavi nõupidamisel 1948. aastal“. Ja on ka üldisemaid teemasid, nagu „Puhkus ja sport“, „Viljakoristamine“, „Küla elektriijaama ehitamine“ või „Lõikuspüha kolhoosis“.¹⁴⁰

Eelkõige oli riigile tähtis, et kunst kõnetaks rahvamasse; hariks, inspireeriks ja suunaks neid, et kunst oleks relvaks kommunistliku võitluse eest ning sealkohal oli oluline, et kunstiteose vorm ja sisu oleks surutud sotsrealismi raamidesse, mis tegi kunstnikust looja asemel pigem kanooniliste tekstide korrutaja.¹⁴¹ Sisu ja vormi poolest pidi jälgima etteantud teemasid, et edukalt esineda avalikel näitustel.

3.3 Sotsialistliku realismi rakendumine Eestis

1930. aastatel jõudis ettekujutus sotsialistlikust realismist Eestisse läbi propaganda. Eestisse tuli sotsialistlik realism Nõukogude esimesel anneksiooniaastal 1940-1941. Veel esimesel okupatsiooniaastal ja esimestel aastatel pärast sõda võimaldas sotsialistliku realismi teooria kasutada kunstnikul isikupärast käekirja ja kunstnikke ei survestatud oluliselt, aga looming pidi olemas teatud sotsialistliku realismi võtmes. Olukord muutus tuli 1940. aastate teisel poolel, eriti pärast ÜK(b)P KK 1948. aasta otsust, mis oli küll peamiselt muusikaga seotud, aga mõistis hukka „formalism“ ja „modernismi“.¹⁴² Sotsialistliku realismi surve maksimumiks peetakse just 1950. aastat ja EK(b)P KK VIII pleenumit, olukord püsis veel paar aastat pärast Stalini surma.¹⁴³

Kuna eestlased ei olnud harjunud sellise loomemethodiga nagu sotsialistlik realism ja välja olid kujunenud teistsugused traditsioonid, siis oli ka kohandumine raskem. Lisaks siin levinud teistsugustele kunstisuundadele on sotsialistliku realismi raskes kohandumises nähtud ka teistsugust religioosset tausta. Eesti, luterliku maana, kus maal oli pigem kaunistuseks, mitte moraliseeriva taustaga, ei olnud harjunud sotsialistliku realismi loodava müüdimaailmaga, milles võis näha paralleele õigeusu

---

¹⁴⁰ ERA 1205-2-491, l. 23-25. Kirjavahetus EN Kunstnike Liiduga kunstiteostesse puutuvate küsimuste asjus ning Kunstnike Liidu liikmete nimekiri ja tegevuse aruanne, 01.1949-12.1949.

¹⁴¹ Juske, A. (2002). Eesti Teise maailmasõja järgse kunstikriitika kolm mudelit. Lk 122.

¹⁴² Kangilaski, J. (2013). Sotsialistlik realism kui kunstnike ohjamise vahend. Lk 167.

¹⁴³ Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Lk 125.

ikoonikunstiga.¹⁴⁴ Eesti kunstnike tööd näivad igavavõitu, sest kunstnike tahe ei vastanud võimude soovile. Üldjoontes võib öelda, et neid, kes sotsialistliku realismi omaks võtsid, oli väga vähe.

Juhtivaks kunstžanriks peeti maalikunsti, seal oli ka kontroll kõige rangem.¹⁴⁵ Selgeteks sotsialistliku realismi näideteks peetakse: Oskar Raunami „Eesti punakaartlased Rakvere lähistel 1918. aastal“ (1948), Viktor Karruse „Vilja riigile“ (1953) (LISA 1), Roman Treumani ja Viktor Karruse koostöös valminud „Traktoristide üleskutse sotsialistlikuks võitluseks“ (1951), Richard Sagritsa ja Lepo Mikko koostöös valminud „Esimene vagu kolhoosipõllul“ (1951) ning skulptuuridest võib näitena tuua Olav Männi diplomitöö „Polotski vürst Vjatško ja Lembitu poeg Meelis Tartu kaitsel 1224. aastal“ (1950) (LISA 2).¹⁴⁶ Üldse oli just 1950. aastatel skulptuuride vallas näha palju propagandistliku maiguga monumente. Kunstide Valitsuse lepingutest kunstnikega 1950. aastast võib teada saada, et telliti näiteks Viktor Kingissepa, Mihhail Kalinini, Johannes Lauristini, Jossif Stalini, Vladimir Lenini monumente.¹⁴⁷

Näituste pilt oli ka sotsialistliku realismi üldilmega. 1950. aasta suvel toimus Tallinna Kunstihoones suur näitus „10 aastat Nõukogude Eesti kujutavat kunsti“. Et saada aimu, milline oli näituste üldpilt 1950. aasta, toon näitena Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu kunsti-rändnäituse, mis toimus samal aastal. Näitusel oli kokku 87 tööd, 39 kunstniku poolt. Kokkuvõtvalt võib näitusel näidatud tööd jagada järgmiselt: tööstuse teemalised („Uue magistraaltänavava ehitus Tartus“, „ETKVL põllutööriistade tehases“, „Turba freesimine Tootsis“), portreed töolistest või teenelistest tegelastest, kolhoosid („Kolhoosnik hobusega“, „Rehepeks“, „Lõikus kolhoosis“). Võib olla on üllatav, aga sotsialistlik realism soosis ka mereteemat, eriti kalureid tööd tegemas, seda oli näha ka nimetatud näitusel („Kallaste kalur“, „Tallinna sadam“). Päris palju oli näitusel ka erinevaid maastikke, kus arvatavasti igal oli juures mingi tööstuslik element, mis tegi sellest sotsialistliku realismi võtmes pildi („Lasnamäe vaade“, „Paide maastik“, „Gruusia maastik“).¹⁴⁸

¹⁴⁴ Nugin, R. (2009). The implementation of Stalinist art model in Estonia in 1945-1950. Lk 15.

¹⁴⁵ Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). Lk 175.

¹⁴⁶ Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Lk 130-131.

¹⁴⁷ ERA 1205-2-653, l. 1-108. Lepingud kunstnike ja heliloojatega, 1950.

¹⁴⁸ EAA 1159-1-2, l. 44-46. Kunstifondi Tartu osakonna poolt korraldatud näitustel eksponeeritud kunstiteoste kinnitatud nimekirjad. Arutluskoosolekute protokollid. Ajalehe väljalõiked. 1945-1951.

3.4 Adamson-Eric

Adamson-Eric (1902-1968), sünninimega Erich Karl Hugo Adamson, oli EK(b)P KK VIII pleenumil kunstnikest peamisena sihikule võetud. Kunstniku süüdistamine algas juba enne EK(b)P KK VIII pleenumit. Ette jäi see, et ta oli kunstiharidust omandanud Lääne-Euroopas (Berliinis Charlottenburgi kunsttööstuskoolis ja Pariisi vabaakadeemias), kus ta sai mõjutusi kubismist, sürrealismist, uusasjalikkusest ja hilisimpressionismist¹⁴⁹ – kõik olid taunitavad sotsialistliku realismi raamides. Tema intriigidesse sattumist on põhjendatud ka tema väljakujunenud suhtlemisalt isiksuse, positsiooni ja autoriteediga tolle aja kunstimaastikul.¹⁵⁰

1940. aastate alguses oli Adamson-Ericu positsioon kunstielus veel soodne. Evakueerides nõukogude tagalasse, oli ta 1942. aastast Eesti Riiklike kunstiansamblite peakunstnik, samast aastast ka Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu Orgbüroo esimees ja liidu loomise järel aastatel 1943-1944 selle esimees.¹⁵¹ 1943. aastal sai Adamson-Eric kunstitegelase aunimetuse ja paar aastat hiljem, 1946. aastal, professori ametinimetuse. 1943. aastal võeti ta ka ÜK(b)P liikmekandidaadiks.

Õnnetuste jada algas tema jaoks 1949. aastal. Alguses kaheldi tema positsioonide üle ajakirjanduses ja Kunstnike Liidu koosolekutel, aga kriitika oli veel suunatud pigem tema üksikute tööde, mitte kogu loomingu vastu.¹⁵² 1949. aasta sügisel taandati ta Eesti NSV Kunstide Valitsuse käskkirjaga Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi direktori kohalt, kuhu ta oli saanud 1945. aastal. Käskkirjas teatati, et ta peab instituudi juhtimise üle andma Friedrich Lehele, lõpptähtajaks anti 20. september 1949.¹⁵³ Otsus Adamson-Ericu kustutamisest Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu nimekirjast võeti vastu 10. aprillil 1950. aastal juhatuse koosolekul, vahetult peale EK(b)P KK VIII pleenumit.¹⁵⁴ Üldiselt mõisteti kunstniku tegevus hukka ja leiti, et kunstnik on tegelenud formalismiga. Adamson-Eric küll püüdis teha sotsialistliku realismi võtmes maale, aga ühelt poolt ei säilinud nendes tema isikupära ja teiselt poolt ei sobinud need maalid ka sotsialistliku realismi esteetikasse.

---

¹⁴⁹ Koll, K. Kruus, Ü. Adamson-Eric 100 : 1902-1968 : [näituse kataloog, 16.08-1.12.2002]. [Tallinn]: Eesti Kunstimuuseum. Lk 1.

¹⁵⁰ *Samas.*, lk 2.

¹⁵¹ Kirme, K. (2001). Adamson-Eric sotsrealismi Prokrustese sängis. Lk 127.

¹⁵² *Samas.*, lk 130.

¹⁵³ Koll, K. Kruus, Ü. Adamson-Eric 100. Lk 27.

¹⁵⁴ Kirme, K. (1999). Autoportree silmusega : Adamson-Ericu dokumentaalne eluromaan. Tallinn: Kunst. Lk 409.

Nimetatud sündmuste tulemusena, mis sisaldas endas ametikohalt taandamist, ametinimetuste äravõtmist ja tipnes EK(b)P KK VIII pleenumiga, kus otsustati lõplikult, et Adamson-Eric on kodanlik natsionalist, oli ta sunnitud alates 1951. aastast töötama jalatsivabrikus „Kommunaar“ lihttöölisena, sest tal ei olnud enam lootust pääseda oma töödega näitustele. Sellest ajast tegeles ta edasi peamiselt tarbekunstiga, mis sisaldas endas nahatöid. Kunstnike Liidu poolt koostatud õiendis teenistuskäigu kohta on välja toodud, et aastatel 1949-1953 oli Adamson-Eric vabakutseline.¹⁵⁵

Olukord hakkas paranema alates 1953. aastast, kui ta sai professoriks Eesti NSV Riiklikku Kunstiinstituuti. Aga üleelamised mõjusid kunstniku tervisele ja 1950. aastate keskel sai ta insuldiga kaasnenud parema kehapoole halvatus, mille tõttu oli ta sunnitud maalima vasaku käega.¹⁵⁶ Kunstnike Liidu liikmelisus taastati 1954. aastal. 1962. aasta juulis tegi Ülemnõukogu Presiidiumi otsuse, milles otsustati tühistada 1950. aasta otsus Eesti NSV teenelise kunstitegelase aunimetuse äravõtmise osas ja taastada see sama kunstitegelase aunimetus¹⁵⁷, milleta ta oli olnud 12 aastat. Otsusele eelnenud Kunstnike Liidu kirjas Ülemnõukogu Presiidiumile öeldakse, et aunimetus võeti kunstnikult ära süüdistuste põhjal, mis hiljem osutusid põhjendamatuks.¹⁵⁸ Samal, 1962. aastal, oli tal esimene isikunäitus üle 10 aastase vaheaja.

3.5 Ado Vabbe

Ado Vabbe (1892-1961) oli teine kunstnik, keda mainiti EK(b)P KK VIII pleenumil. Ta oli tuntud 1910. ja 1920. aastatel kui kõige uuenduslikum kunstnik Eestis, keda seostati avangardiloominguga ja Pallasega, kus ta oli õppejõuks. Nagu paljudel selle aja kunstnikel, oli ka tal kunstiharidus välismaalt – tema õppis Münchenis Anton Ažbe kunstikoolis. Neid fakte arvesse võttes, oli võimudel lihtne süüdistusteks põhjuseid leida. Ado Vabbe tõmbas end aktiivsest kunstielust kõrvale 1920. aastate keskpaigas, mis andis omakorda nõukogude võimule põhjuse süüdistada teda loomingukses passiivsuses. Tema eemaletõmbumist kunstielust on põhjendatud tüdimusega kunstipoliitikast ja ka tema enda kahtlustega tema uues, realistlikus loomelaadis, aga vaatamata näitustel mitteosalemisele, töötas ta loomingukses edasi.¹⁵⁹

¹⁵⁵ ERA 1665-3-3, l. 31. Adamson, Erik Jaani p. (Adamson-Erik).

¹⁵⁶ Koll, K. Kruus, Ü. Adamson-Eric 100. Lk 3.

¹⁵⁷ ERA 1665-3-3, l. 34. Adamson, Erik Jaani p. (Adamson-Erik).

¹⁵⁸ *Samas.*, lk 37.

¹⁵⁹ Ado Vabbe. URL (kasutatud 04.04.15) <http://www.kunilaart.ee/artist/ado-vabbe-2/>

1950. aasta aprillis Tartu Riikliku Kunstiinstituudi koosolekul leiti, et Pallase ja selle traditsioonide eest on vastutajad Ado Vabbe, Anton Starkopf ja Konrad Mägi. Kuna Mägi oli selleks ajaks surnud, siis langes peasüü Vabbele ja Starkopfile. Vabbe tagandati pedagoogitööst ja Kunstnike Liidust. 13. novembril 1950 likvideeriti Tartu Riikliku Kunstiinstituudi osakond, aga juba 22. aprillil samal aastal oli Vabbe õppejõuna sealt väljaarvatud. Samuti võeti talt 1950. aastal ära teenelise kunstitegelase nimetus. 1950. aastate alguses oli ta seega tööta, elas vaesuses ning olukorra tegi raskemaks veel abikaasa surm, mille tagajärjel pidi ta hoolitsema veel ka oma poja eest.¹⁶⁰

1952. aastal hakkas Vabbe pidama maalitehnoloogia loenguid Kunstnike Liidu palvel. Kunstnik kutsuti 1953. aastal Tallinnasse graafikute eksperimentaalgalerii juhatajaks, seejärel võeti tagasi Kunstnike Liitu. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi poolt taastati tema teenelise kunstitegelase nimetus 1956. aastal. Samamoodi nagu Adamson-Ericul, otsustati tühistada 1950. aasta otsus Eesti NSV teenelise kunstitegelase aunimetuse äravõtmise osas, mis oli tehtud 1950. aastal ja taastada kunstitegelase aunimetus¹⁶¹, ainult selle vahega, et Vabbe sai aunimetuse tagasi kuus aastat varem. samal aastal määrati talle eluaegne teaduslik pension. 1950. aastate keskpaigaks läks ta tagasi Tartusse ja 1956. aastaks oli ta täielikult rehabiliteeritud.¹⁶²

3.6 Anton Starkopf

Anton Starkopf (1889-1966) õppis sarnaselt Ado Vabbele aastatel 1911-1912 Münchenis Anton Ažbe kunstikoolis joonistamist, seejärel Hans Schwegerle studios modelleerimist. Pariisis õppis ta vabaakadeemias aastatel 1912-1913 skulptuuri. 1914. aastal ta arreteeriti Dresdenis kui vaenuliku riigi kodanik. Interneerituna sai ta töötada mitmes kiviraiumistöökohas üle Saksamaa, mis andis talle vajalikke oskusi. Sarnaselt Ado Vabbele, oli ka Starkopf seotud Pallasega, kus ta oli skulptuuriateljee juhataja, hiljem kooli direktor. Aastatel 1944–1950 oli Starkopf Tartu Riikliku Kunstiinstituudi skulptuuriõppejõud ning aastatel 1945–1948 direktor. Jällegi mängis süüdistuste põhjustes rolli Lääne-Euroopas saadud haridus ja seotus Pallasega. Juba Vabbe juures mainitud 1950. aasta aprillis toimunud Tartu Riikliku Kunstiinstituudi

---

¹⁶⁰ Kunila, E. (2013). Ühe keti neli lüli. Laikmaa, Mägi, Vabbe, Kits. [Tallinn]: Sperare. Lk 58.

¹⁶¹ ERA 1665-3-216, l. 33. Vabbe, Ado Georgi p.

¹⁶² Kunila, E. (2013). Ühe keti neli lüli. Lk 72.

koosolekul leiti, et Pallase ja selle traditsioonide eest on vastutajad Ado Vabbe, Anton Starkopf ja Konrad Mägi. Koos Vabbega langes peasüü ka Starkopfile.¹⁶³

1950. aastal, arvatavasti püüdes vältida represseerimist, läks Starkopf Moskvasse skulptor Sergei Merkurovi juurde kiviraiijaks. Kunstnike Liidu nimekirjast oli ta eemaldatud aastast 1950 kuni aastani 1951. Tagasi Tartusse tuli 1954. aastal ja töötas vabakunstnikuna. 1961. aastal Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega, anti talle tagasi 1945. aastal antud ja 1950. aastal äravõetud teenelise kunstitegelase aunimetus.¹⁶⁴

---

¹⁶³ Kunila, E. (2013). Ühe keti neli lüli. Lk 58.

¹⁶⁴ ERA 1665-3-191, l. 47. Starkopf, Anton Reinu p.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärk, milleks oli välja uurida, kuidas mõjutas 21.-26. märtsini 1950 toimunud EK(b)P KK VIII pleenum kunstnikke ja kunstieluga seotud institutsioone, sai täidetud. Oletus, et mõjud olid kaudsed, pidas paika, sest EK(b)P KK VIII pleenumi otsuste seas otseseid kunstnikke käsitlevaid teemasid polnud. Mainiti vaid seda, et kodanlikud natsionalistid pooldavad Lääne-Euroopa kultuuri ja avaldavad nii mõju kirjanduse, teaduse kui ka kunsti alal, sest asuvad juhtivatel kohtadel ning anti mõista, et selline olukord peaks lõplikult kaduma. Sealjuures oli oluline uurida pleenumi eellugu, käiku ja tagajärgesid, et mõista pleenumi olemust ning sain vastuse küsimusele, kui palju räägiti pleenumil konkreetsetest kunstnikest. Põhiliste kunstnikena mainiti pleenumil Adamson-Ericut, Ado Vabbet ja Anton Starkopfi. Lisaks neile mainisid mõned kõnepidajad kunsti natuke üldisemalt, väites, kui mandunud see nende meelest kuni pleenumini olnud oli. Huvitav asja juures oli see, et VIII pleenumil ei kõnelenud ühtegi kunstnikku, loomeinimestest vaid August Jakobson, kes oli samuti väga režiimitruu. Seda arvesse võttes, jäid pleenumi sõnavõttud väga ühepoolseks. Väide, et EK(b)P KK VIII pleenum andis suuna haritlaste represseerimisele ja pöördelistele sündmustele, leidis samuti kinnitust Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu puhastuste, kunstikoolidest õppejõudude või direktorite kohtadelt tagandamise ning kunstnike isiklike näidete puhul.

Kõige paremaks näiteks pean EK(b)P VIII pleenumi mõjusid Kunstnike Liidu puhastuste näol. Arhiivimaterjalid kinnitasid, et 1950. aasta kevadel ja suvel, vahetult pärast VIII pleenumit, oli Kunstnike Liidu arv viimaste aastate madalaim (122) ning juba 18. novembriks 1950 oli arv liikmete veidi tõusnud (137). Kunstnike Liidu töös püüti lähtuda EK(b)P KK VIII pleenumi otsustest, mis väljendus näiteks selles, et koosolekutel mainiti pleenumi otsuseid ja seda, kuidas need avasid silmad kodanlike natsionalistide suhtes. Kunstnike Liidu tööd püüti ka parandada pleenumi otsuste suunas, kasutades erinevaid meetodeid: poliitkasvatustöö parandamine, sektsioonide büroode koosseisude tugevdamine ja teised sellesarnased üritused. Pleenumi mõjudest annavad märku ka kõrgemates kunstikoolides aset leidnud muudatused – vahetusid nii direktorid, kui ka õppejõud. Tartu Riikliku Kunstiinstituudi puhul tegi võimudele muret asjaolu, et Tallinnast kaugemal oleva linnana ei omatud Tartu üle täielikku kontrolli. Asi päädis koolide liitmisega 1950. aasta sügisel, kui Tartu ja Tallinna

instituudid ühendati Eesti NSV Riiklikuks Kunstiinstituudiks. 1950. aastal likvideeriti ka Tartu Riikliku Ülikooli kunstiajaloo kateeder ja Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi juures olnud kunstiajaloo sektor. Tänu nendele muutustele koolides, kitsenesid kunsti ja kunstiajaloo õppimise võimalused ning kõrgem kunsthariidus koondus Tallinnasse. Uurisin ka sotsialistlikku realismi, mida võib võtta kui loomingulist kitsenemist. Sotsialistlikust realismist sai ametlikult ainus lubatud loomingumeetod ning tauniti kõiki teisi voole, mis sellest erinesid. Sotsialistlikku realismi iseloomustas kunstniku enda igasuguse eripära allasurumine ning kindlate teemade ja joonte järgmine. Kõige eelistatumaks olid ajaloomaalid, mis kujutasid riiklikult tähtsaid sündmusi; palju tehti ka Stalini ja teiste riigimeeste portreid; veel kujutati palju kolhoosi-, tööstuse-, spordi- ning eesrindliku inimese temaatikat. Ideaaliks peeti akadeemilist joonistust, mis seadis juba lisaks teemadele kunstnikule piirid, mida pidi järgima (tsentraalperspektiiv, kesketse figuuride asumine pildi keskel, staatilisus, õige anatoomia). Isikupära mahasurumise eesmärgil oli veel populaarne kasutada maali kollektiivset tegemist, kus iga kunstnik tegi osa, mis kõige paremini välja tuli. Sain vastuse küsimusele, et sotsialistliku rakendumine Eestis oli vaevaline, keegi seda päriselt omaks kunagi ei võtnud. Sotsialistliku realismi võtmes maale tehti pigem sellel eesmärgil, et mitte sattuda võimudega vastuollu, millel omakorda võisid olla juba hullemad tagajärjed. Pleenumil mainitud kunstnikest valisin kolm (Adamson-Eric, Anton Starkopf ja Ado Vabbe), kelle näitel sai teada, kuidas mõjusid juba nimetatud sündmused neile. Kõik kolm kunstnikku eemaldati mingiks ajaks Kunstnike Liidu nimekirjast, töölt või tõmbusid ise tagasi. Alates 1950. aastast, aastast kui nad liidu nimekirjast eemaldati, tegelesid nad olude sunnil asjadega, millega nad muidu ei oleks võib-olla tegelenud – Adamson-Eric oli jalatsivabrikus „Kommunaar“ lihttöoline, Ado Vabbe oli töötaja ning Anton Starkopf läks Moskvasse skulptor Sergei Merkurovi juurde kiviraiujaks. Ühiseks jooneks nende kunstnike puhul oli see, et kõigi olukord paranes paari aasta jooksul, neid ennistati tööle ja Kunstnike Liitu tagasi.

Edasist selgitamist vajavaks probleemiks pakuksin tööst välja jäänud kunstimuuseumide uurimise 1950. aastate alguses – kas ja milliseid muutusi tõi EK(b)P VIII pleenum muuseumitele ja kuidas tulid muuseumid, kui institutsioonid, nendel aastatel toime. Samuti saaks veel rohkem süvitsi uurida Kunstnike Liidu puhastuste mõju kunstnikele – uurida võib iga Kunstnike Liidu sektsiooni eraldi (maal, graafika, skulptuur, tarbekunst, kunstiteadus) – milline oli kõige sagedam väljaheitmise põhjus, kas väljaviskamise protsent oli suurem Tartus või Tallinnas või

hoopis vastupidiselt nimekirjast kustutatuile uurida, kes moodustasid 1950. aastate alguses Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu tuumiku.

Allikad ja kirjandus

Arhiivallikad

Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv (EAA)

F 1159 – Eesti Kunstnike Liidu Tartu osakond

Rahvusarhiivi Riigiarhiiv (ERA)

F 1205 – ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kunstide Valitsus

F 1665 – ENSV Kunstnike Liit

F 4949 – Sõgel, Endel - kirjandusteadlane ja ühiskonnategelane

Publitseeritud allikad

1. EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1998, nr 12 (117), lk 2655-2686; 1999, nr 1 (118), lk 191-222; nr 3 (120), lk 639-670; nr 4 (121), lk 863-894; nr 5 (122), lk 1087-1118; nr 6 (123), lk 1311-1342; nr 7 (124), lk 1535-1566; nr 10 (127), lk 2221-2256.
2. Jaanimägi, E. (1949). Paljastagem lõplikult kodanlik-esteeditsevad antipatriootlikud teatrikriitikud. // Looming, 1949, nr. 2, lk 212-222.
3. Koost, A. Uibo, A. (1950). Tõsistest puudustest EN Kunstnike Liidu töös. // Rahva Hää, nr. 77, 30.03.1950, lk 2-3.
4. Laosson, M. (1949). Mõningaid eesti kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimusi. // Eesti Bolševik, nr. 12, 15.06.1949, lk 22-39; nr. 15, 01.08.1949, lk 9-25.
5. Rahva Hää, nr. 86, 09.04.1950, lk 1.
6. Vabbe, A. (1949). Kirjanduse ja kunstipärandi enesekriitikat. // Looming, nr. 2, lk 223-237.
7. Ühest antipatriootlikust teatrikriitikute rühmast. (1949). // Looming, nr. 2, lk 203-211.

Kirjandus

1. Ado Vabbe. URL (kasutatud 04.04.15) <http://www.kunilaart.ee/artist/ado-vabbe-2/>
2. Bown, M. C. (1991). Art under Stalin. Oxford: Phaidon.

3. Eesti Kunstiakadeemia ajalugu. URL (kasutatud 04.05.15)
<http://www.artun.ee/akadeemia/akadeemiast/ajalugu/>
4. Ellul, J. (1973). Propaganda : the formation of men's attitudes. New York: Vintage.
5. Ermolaev, H. (1963). Soviet literary theories, 1917-1934: the genesis of socialist realism. Berkeley: University of California Press.
6. Groys, B. (2005). Russia!: Socialist realism through the thaw. New York: Guggenheim Museum.
7. Helme, S. Kangilaski, J. (1999). Lühike eesti kunsti ajalugu. Tallinn: Kunst.
8. Juske, A. (2002). Eesti Teise maailmasõja järgse kunstikriitika kolm mudelit. // Eesti Kunstiakadeemia toimetised, nr 9, lk 121-126. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
9. Kangilaski, J. (2005). Kunstielu. // Valge raamat: eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991, lk 123-135. [Tallinn]: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
10. Kangilaski, J. (2000). Kunstist, Eestist ja Eesti kunstist. Tartu: Ilmamaa.
11. Kangilaski, J. Nõukogude okupatsiooni aegne kunstielu korraldus. URL (kasutatud 04.05.15) <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/9-kunst>
12. Kangilaski, J. (2003). Realismi mõiste metamorfoosid nõukogude kunstiteoorias. // Kunstiteaduslikke uurimusi, 1-2 (12), lk 11-24. Tallinn: Eesti Kunstiteadlaste Ühing.
13. Kangilaski, J. (2013). Sotsialistlik realism kui kunstnike ohjamise vahend. // Eesti Kunstimuuseumi toimetised, 3 (8), lk 167-171. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum.
14. Kangilaski, J. (2013). Stalinismi kolmas laine (1949-55). // Eesti kunsti ajalugu. 6, I osa, 1940-1991, lk 168-187. / J. Hain, L. Hansar, S. Helme, M. Kalm, J. Kangilaski, J. Kivimäe, K. Kodres, K. Lobjakas, M. Mihkelson, I. Teder. [Tallinn]: Eesti Kunstiakadeemia: Kultuurileht.
15. Kangilaski, J. Lamp, E. (1994). Eesti kunstielu ja okupatsioonide repressiivpoliitika. [Tallinn]: Riigikantselei trükikoda.
16. Karjahärm, T. Luts, H-M. (2005). Kultuurigenotsiid Eestis: kunstnikud ja muusikud 1940-1953. [Tallinn]: Argo.
17. Karjahärm, T. Sirk, V. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. [Tallinn]: Argo.

18. Kirme, K. (2001). Adamson-Eric sotsrealismi Prokrustese sängis. // Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised, Humaniora A19, lk 127-132. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
19. Kirme, K. (1999). Autoportree silmusega : Adamson-Ericu dokumentaalne eluromaan. Tallinn: Kunst.
20. Koll, K. Kruus, Ü. Adamson-Eric 100 : 1902-1968 : [näituse kataloog, 16.08-1.12.2002]. [Tallinn]: Eesti Kunstimuuseum.
21. Kunila, E. (2013). Ühe keti neli lüli. Laikmaa, Mägi, Vabbe, Kits. [Tallinn]: Sperare.
22. Kuuli, O. (1999). Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Pärnu: Trükk.
23. Kuuli, O. (2007). Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940-1954). Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
24. Liivik, O. (2010). Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu „juunikommunistide“ ja „korpuseeste“ üle? // Tuna, nr. 1, lk 55-69.
25. Lõbu, E. (1988). VIII pleenum: meenutusi, arvamusi, hinnanguid. // Eesti Kommunist, nr. 1, lk 42-57.
26. Nugin, R. (2004). Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. // Acta Historica Tallinnensia, 8, lk 61-76. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
27. Nugin, R. (2009). The implementation of Stalinist art model in Estonia in 1945-1950: a story of defeat of artists' free will. Köln: Lambert Academic Publishing.
28. Olesk, S. (2002). ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. // Looming, nr. 10, lk 1552-1567.
29. Prendeville, B. (2000). Realism in 20th century painting. London: Thames & Hudson.
30. Priimägi, L. (2003). Sotsialistlik realism. // Sotsialistliku realismi võidukäik? Eestis: 30. august 2002 - 5. jaanuar 2003: näituse kataloog ja artiklid, lk 7-28. Tartu: Tartu Kunstimuuseum.
31. Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak.
32. Zubkova, J. (2007). Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944-1952. // Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, 15 (22), lk 184-206.

33. Tannberg, T. (2001). 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. „Eesti süüasi“ (1949-1952) Moskvast vaadatuna. // Tuna, nr. 3, lk 120-125.
34. Tannberg, T. (2010). Kuidas Moskvast valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumid. ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös“. // Tuna, nr. 1, lk 120-124.
35. Tannberg, T. (2007). Nõukogude Eesti 1940-1953: uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. // Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, 15 (22), lk 5-12.
36. Tannberg, T. (2005). Võitlus kodanliku natsionalismiga. // Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni, lk 279-282. Tartu: Ilmamaa.
37. Tartu Kunstikooli ajalugu. URL (kasutatud 04.05.15)
http://art.tartu.ee/?page_id=444

Summary

VIII Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia and its impact on artists

The goal of the paper is to find out the impact of the VIII plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia, which took place from the 21st till the 26th of March 1950, on the institutions connected to artists and art life. The author's hypothesis is that the impact was indirect because the resolutions passed at the VIII plenary of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia did not concern the artists directly. However, it is important to study the pre-story of the plenum, its course and consequences in order to understand the nature of the plenum and to find an answer to the question how many certain artists it actually concerned. The main names mentioned at the plenum were Adamson-Eric, Ado Vabbe and Anton Starkopf. The statement that the VIII plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia provided the target to the repression of artists and ground-breaking events is confirmed by the example of the so-called "cleaning" in the Association of Artists of the Soviet Estonia, the removal of teachers in art schools or headmasters from their positions, and on the artists' personal examples.

The best example of the impact of the VIII plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia is the "cleaning" of the Association of Artist. Documents from the archive confirm that in the spring and summer of 1950, immediately after the VIII plenum, the number of the members of the Association of Artists was the lowest (122) and by the 18th November 1950 the number of members had slightly risen (137). The work of the Association of Artists was guided on the tracks provided according to the resolutions of the VIII plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Estonia, expressed for example in the fact that the resolutions were mentioned at meetings and used to identify the bourgeois nationalists among the members of the association. There were attempts to improve the work of the association within the framework of the decisions of the plenum, by applying different methods - improvement of the political educational activity, the strengthening of the personnel of the bureaus of the sections and other

similar activities. The impact of the plenum may be observed based on the changes, which took place in higher art schools, when the headmasters and teachers were exchanged. The process ended with linking the schools in the autumn of 1950, when Tartu and Tallinn Institutes were joined into The State Art Institute of the ESSR. In 1950 the Department of Art History in Tartu State University and the Sector of Art History in the History Institute of the Academy of Science were closed. Due to these changes in schools, the options of learning art and art history were limited and the higher art education was concentrated in Tallinn. The author also studied social realism, which may be observed as a restriction to creativity. Social realism became the only officially allowed creative method. Social realism was characterised by the fact that the artist's creativity was suppressed and only certain themes and figures were followed. The author mentions three artists - Adamson-Eric, Anton Starkopf and Ado Vabbe, who were mentioned at the plenum and based on whose example the author described the impact of the above-mentioned events.

LISA 1

Viktor Karrus „Vilja riigile“ (1953)

Olav Mäni „Polotski vürst Vjatško ja Lembitu poeg Meelis Tartu kaitsel 1224. aastal“
(1950)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Helene Jõe

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**EK(b)P KK VIII pleenum ja mõjud kunstnikele**“, mille juhendaja on dotsent Olaf Mertelsmann,
  - 1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 25.05.2015